İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SON YILLARI

1916 Kongresi Zabıtları

Sadeleştiren:
Eşref Yağcıoğlu

Nehir Yayınları

Taşdirek Çeşme Sokak 9/5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 518 04 21 - 518 41 35
Fax: 518 41 34

nehir yayınları: 65
hatıralarla yakın tarih dizisi: 15

Kapak, dizgi ve içdüzen Anajans'ta hazırlatıldı.
Kapak baskısı Orhan Ofset'te, baskı ve cilt
işleri Umut Matbaacılık'ta yaptırıldı.

Nehir Yayınları

© ATLAS & NEHİR İLETİŞİM A.Ş, İSTANBUL, 1992

İçindekiler

Sunuş 7
1916 Yılı İttihat ve Terakki Kongresi 10
İttihat ve Terakki Kronolojisi 82

SUNUŞ

İttihat ve Terakkî, bütün siyasal hayatı boyunca, ilki Kasım 1908'de, sonuncusu da partinin fesih kararının alındığı Ekim 1918'de olmak üzere sekiz kez kongre akdetmiştir.

Parti, 1916 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli günlerinde yedinci kongresini yaptı. Elinizdeki kitapçık bu kongrenin müzakereleriyle, alınan kararlara ilişkin Tanin gazetesindeki yazıların sadeleştirilmesiyle ortaya çıktı. Türkiye'nin siyasal sorunlarına, yakın dönem tarihine ilgi duyanlar için önemli sayılacak bir belgedir. Parti tarafından aynı yıl bir kitap halinde bastırılmış ve dağıtılmıştır.

İttihat ve Terakkî'nin bu kongresi çok ilginç tartışmalarla geçti. Genel Kurul raporunda, Tanzimattan beri süre gelen devlet yönetiminin, siyasal gelişmelerin genel bir değerlendirmesi yapılarak Tanzimatçı aydınlar eleştirildi. İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde yürüttükleri siyasetin özgün sayılacak değerlendirmesi yapıldı. Ermeni, Arap ve Balkan ayrılıkçı hareketlerin gelişme şartları ve sakıncaları dile getirildi. Bunların yanında, partinin yönetim şekli ve ideolojisi sorgulandı. Bu kongreden sonra İttihat ve Terakkî'nin siyasal programına "laiklik" çok önemli bir unsur olarak girdi.

"Bir devlet hem İslâmî hem de çağdaş olabilir mi?" şeklinde ortaya konulan çok önemli bir sorunun tartış-

masını yaptılar. Konunun derin felsefî, siyasal ve dinî açıklamalarına girmeseler bile, aktüel bir yaklaşımla Osmanlı Devleti'nin hem İslâmî ve hem de çağdaş olabileceği sonucuna ulaştılar.

Tanzimatçıların, "Hilafet" ve "Saltanat"a ilişkin görüş ve uygulamalarını ciddi bir şekilde eleştirdiler. Onların, "Saltanatın vekili Sadaret, Hilafetin vekili de Meşihattır" şeklindeki görüşlerini, din ve dünyanın ayrı başları olduğunu kabul eden Katolikliğe benzetti ve reddetiler.

Laik uygulamalara başlangıç sayılabilecek önemli kararlar arasında; Evkaf Nezareti'ne bağlı bütün okulların eğitimde birlik esasınca, Maarif Nezareti'ne bağlanmasını, Meşihat'ın yargı gücünden arındırılarak bütün adalet hizmetlerinin Adliye Nezareti'ne devredilmesini, Şeyhulislamlık makamının yerine geçecek "Umur-u Diyaniye (Diyanet İşleri)" adıyla devlete bağlı yeni bir dinî örgüt ihdası düşüncesini sayabiliriz.

İttihat ve Terakkî Partisi alınan bu kararları hiç bir zaman uygulama fırsatı bulamadı. Ancak, kendilerinin de sonunu hazırlayan Cumhuriyetçiler, İttihatçıların laik tezlerinden önemli ölçüde yararlandılar.

Kitabın sonunda ek olarak da, İttihat ve Terakkî Partisinin genel bir kronolojisini koydum. Partinin hangi ortamlarda geliştiğini, yurtdışı bağlantılarını, hükümet şekillerini, Parti'nin yönetimde etkin olduğu yılların önemli siyasî ve askerî gelişmelerini tesbit etmeye çalıştım.

Bu kitap, ilgilenenlere önemli bir belgeyi açıklamak ve onlara yardımcı olmaktan başka bir amaç gütmüyor.

Saygılarımla...
Eşref YAĞCIOĞLU

(Tanin, 29 Eylül 1916)

– 1–

İttihat ve Terakkî Kongresi dün toplandı. Genel Kurulca kongreye sunulan raporu ilgililer diğer tarafta okuyacaklardır.

Balkan Savaşlarının hemen ardından yoğun bir inceleme ve araştırmadan sonra, teşkilatını yenileyen ve genişleten İttihat ve Terakkî Cemiyeti, birkaç yıllık idari tecrübesiyle gerek teşkilat içinde, gerekse siyasi proğramında çok önemli reformları kabul etmişti. Bunları yaparken oldukça ilmi bir yol izlemeye dikkat gösterdi. Cemiyet, Balkan Savaşlarının sonuna kadar siyasi inkılapların gürültüleri içinde yaşamıştı. Savaştan sonra ise artık ülkede gürültüsüz bir ortamda ilmi faaliyetlerle çalışmak devresinin girdiğini görmüştü. İnkılap devresinin daha fazla devam etmemesi gereğini anlayarak, teşkilatında bu yönde köklü değişiklikler yaptı. Ayrıca siyasi proğramına da bir kaç yıllık idari tecrübesinden edindiği bilgilerle yeni ve köklü prensipler koydu. Bu şekilde ülkemizde ilk defa olarak Avrupa'daki siyasi partilere benzer teşkilata ve gayretli araştırmaların ürünü olan bir proğrama sahip, siyasi parti oluşuyordu.

1916 YILI İTTİHAT VE TERAKKİ KONGRESİ

İttihat ve Terakkî genel kongresi Eylül'ün yirmisekizi perşembe günü öğleden sonra saat ondörtte Nuruosmaniye Klubünde Genel Başkan Sait Halim Paşa'nın başkanlığında toplanmıştır. Kongrenin açılışının ardından genel kurul raporu okunduktan sonra seçimlere başlanmıştır.

Kongre birinci başkanlığına Sait Halim Paşa, ikinci başkanlığa da Talat ve Midhat Şükrü Beyefendiler seçilmiştir. Daha sonra üç katip ve kongrenin inceleyeceği konulara göre gerekli kurullar oluşmuştur. Pazar günü sabahleyin saat onda toplanarak İttihat ve Terakkî tüzüğünde yapılması teklif edilen değişiklikleri görüşmek üzere saat onaltıkırkbeşte oturuma son verilmiştir.

Kongrenin ilk toplantısında okunan genel kurul raporu:

Muhterem Efendiler,

Son kongremizin yapıldığı tarihle bugünkü toplantı arasında geçen zaman, gerek bizi gerekse insanlığı ilgilendiren büyük olaylara sahne olmuştur. Biliyorsunuz ki, Rusya'nın desteği ve teşvikiyle Balkanlarda aleyhimize uyanan facia üzerine, devletin varlığını korumayı üstlenen bütün hayati kaynaklarımızı yenilemek ve düzenlemek azmiyle 1913 yılı kongresini sona erdirmiştik.

Siyasi partimiz, kongrece kabul edilen esaslar içinde hızla teşkilatını tamamladığı gibi, hükümet üyeleri de dışta saygı duyulan bir askeri kuvvet, içte de güvenlik için gerekli idari reformları gerçekleştirmek üzere işe başlamıştı.

Fakat Balkan savaşında kazandıkları zaferin sarhoşluğuna kapılan Sırplılar, bağımsızlık bahanesiyle ellerinde silah, delice hareketlerini sürdürdüklerinden, Avrupa Konserine bağlı devletlerin genel umumi barış için hergün artan gayretleriyle biriktirdikleri barut ve dinamit depolarını ateşlemişlerdir.

Umumi barış bu şekilde bozulmuş, devletlerin durumu tehlikeli ve korkunç bir şekil almıştı.

Akdeniz ve Karadenizin anahtarları elimizde olması nedeniyle savaşan devletlerin kendilerinden taraf olma ve (diğerlerinden) ayrılma yolundaki baskılarına maruz kalacağımızı düşünerek, hükümet silahlı tarafsızlığı kaçınılmaz sayarak, genel seferberlik ilanına mecbur olmuştur. (Hükümetimiz) dünyada eşi görülmemiş bu büyük mücadele içinde bağımsızlığını ve çıkarlarını korumak için milletin sahip olduğu bütün kuvvet ve kabiliyetlere başvurmaya karar verdiğinden genel yükümlülüğü uygulamak suretiyle hazırlıklara başlamıştır.

İşte 1914 yılında yapılması gereken kongre hükümet ve milletin bu hazırlıklarla uğraştığı bir zamana çattığından ertelenmiştir.

Büyük denizlerimizi ve uzun sahillerimizi, güvenlik, huzur ve bağımsızlığımızı koruyacağı için büyük fedakarlıklarla hazırlayıp ümit bağladığımız zırhlılarımızın İngiltere Devletince el konulmasından doğan genel infialin devam ettiği sırada, Almanya bizimle bir süredir kurmaya çalıştığı iyi ilişkilere ilave olarak iki zırhlısını hükümetimiz emrine vermekle kalplerimizde şükran duygusu uyandırmıştır.

Devletimizin o zamanki durumuna bakarsak görürüz ki, Osmanlı Devleti şekilen bağımsız, gerçekte ise

devletlerin vesayetine girmiş, hükümranlık haklarından en önemlilerini yabancıların istek ve arzularına vermeye mecbur olmuştur.

Rusya İmparatorluğu, kuruluşundan beri Akdenize çıkış yolu edinmek üzere ülkemizi istilayı kendisine siyaset edinmişti. Asırlardır süren idari zayıflığımızdan yararlanarak topraklarımızdan pek çoğunu almış, defalarca, gerekli gördüğü savaş bahaneleriyle amacına ulaşmakta gecikmeyeceği anlaşılmıştı.

İşte 1856 yılı Rusya savaşının ardından Paris Kongresine katılan devletler, Rusya'nın hızla genişlemesini Avrupa siyasi dengeleri açısından, özellikle İngiltere kendi çıkarları için zararlı görmüştü.

Bu nedenle kongrede kararlaştırılan antlaşma metnine, Osmanlı Devletinin "toprak bütünlüğünün" korunacağına dair konan maddeye rağmen, doksanüç harbinde ne Rusya'nın elimizden tekrar toprak almasına ne de ülkemizin parçalanmasına engel olunabilmiştir.

Berlin Anlaşmasıyla kuvvetlendirilen bu vesayet niteliği, devletimizi sayasi haklarını kullanamaz hale getirmiş, siyasi tasarruflarımızdaki bağımsızlığımıza el koymuştu. 1897 yılı Yunan Savaşında, binlerce vatan evladının kanı pahasına aldığımız toprağımızı geri vermeye zorlandık. 1912 yılında Balkan Savaşı ilan edilir edilmez Avrupa kabineleri "galibe ve mağluba bir karış yer kazanmak veya kaybetmek yok" ilkesini ilan ettikleri halde, Londra Sulh Konferansı, görüşmelerini mümkün olduğu kadar aleyhimize neticelendirmeye çalışmışlardır.

Aslında İngiltere'nin hakkımızdaki geleneksel korumacı politikasından artık eser görülmüyordu. Gerçekte ise böyle bir korumacı politika ne vardı ne de olabilir-

di. Bu bazı siyasilerimizin kendilerini aldatmak için uydurdukları bir hayal idi. İngiltere, esaret altında bulundurduğu, kanlarını emerek büyüdüğü yüzmilyonlarca müslümanın kurtuluş ümidi olan İslam hilafetinin güç kazanmasına tabiatıyla taraftar olamazdı. Diğer taraftan Rusya'nın boğazlara sahip ve Akdenize inerek Hindistan deniz yoluna hakim olmasını da istemezdi. Onun istediği boğazların bekçisi zayıf hilafet idaresi idi. Fakat son zamanlarda Almanya'nın sürekli büyüyen gücü ve ekonomik faaliyetleri, dünya pazarlarından kendisine el çektirmeye başladığı zaman Rusların top ve tüfek sesleriyle istila etmelerinden korktuğu sömürgelerinin ve belki Biritanya Adalarının Alman sanatı ve teknolojisince büyülendiğini görerek birden bire siyasetinde değişiklik yapmış, Almanlara karşı Ruslarla uyuşmayı cana minnet saymıştı.

Özetle, İngiltere, Boğazların ve Basra Körfezinin çözümünden ibaret olan "Şark Meselesi"ni ikiye bölerek Basra Körfeziyle hinterlandını kendisine alıp Rusyanın da Boğaz üzerinde hakkını kabule mecbur oldu.

Bu iki düşmanın uyuşması İngiltere'nin Boğazlardaki siyasetine son verdiğinden artık Boğazlarda Türklerin bekçiliğine de gerek kalmıyordu. Londra Konferansında kabinelerin yukarda andığımız meşhur sözleri hatırlatıldıkça "kaybedenlere yuh olsun" bağırışması daha çok İngiliz ağızlarından yükselmişti.

Kısacası, bizim için yenmek yasak yenilmek meşru, yer almak haram yer vermek tabiiydi. Herkes bizi hırpalayacak, bizim kimseye ses çıkarmaya haddimiz olmayacaktı.

Avrupa Konseri, bize dış siyasette, kendisinden nefret edilen bir öksüz muamelesi yapmış, ayrıca hain ve

vicdansız vasiler gibi elimizdeki mala göz dikmişlerdi. Ülkemizi gelecekte parçalamak üzere nüfuz alanlarına ayırmışlar ve bu alanlardaki hükümranlık haklarımızın devamını önlemişlerdi.

Mahmut Şevket Paşa, -merhum- kabinesi büyük bir gayretle ülkeyi kalkındırmaya yöneldiği, önce sürüncemeye bırakılmış meseleleri çözmek için siyasi teşebbüslerde bulunduğu zaman, İngiltere Irak'ta ve Basra Körfezi havzasında demiryolu yapımı, nehirlerde nakliye işi ve madenlerin işletilmesi gibi devletin iç işlerinden sayılan hakların bir çoğunu elinde tutmaya, Dicle ve Fırat üzerinde İngiliz idaresi kurmaya çalışmak üzere, gizli siyasetini açığa vurmaktan çekinmemiş idi.

Berlin Anlaşmasıyla devletlerarası mesele haline getirilen Doğu vilayetlerindeki reform işini neticelendirmek üzere -bu vilayetlerde düşmanlık ve kışkırtma çıkarmayı kendilerine iş edinen Ermeni komitacılarının en çok yüz bulduğu- İngiltere'den müfettişler getirilmesi yolundaki girişimlerimizi, Rusya Devleti siyasi mesele yaptı. Adı geçen vilayetlerde bağımsızlık esaslarını hazırlayacak bir çok teklifler de ortaya atılmıştı. Devleti bu teşebbüsten dönülemeyecek bir duruma getirdiği gibi, İngiltere'den istenen müfettişlerin tayin konusunda kendisine de hak tanınmasını başarmıştı. Rusya Devleti Adana'ya kadar kendisine nüfuz alanı seçtiği Doğu vilayetlerinde, devletçe tasarlanan bayındırlık işlerine dahi engel olmuş, Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinde sona erecek demiryolu hatları imtiyazları için yapılan görüşmelere müdahele ile Devlet'in ülke korunmasıyla ilgili esaslarını sonuçsuz bırakmıştır. Rusya Devleti, Almanya'dan getirdiğimiz, askeri işle-

rin yeniden düzenlenmesini yapacak heyeti, istediğimiz gibi görevlendirmeye muhalefet etmiştir. Askeriyede yapmak istediğimiz yeniliklere engel olmak istemişir.

Fransa, her borçlanmanın ardından, nakdî ve siyasi çıkar umarak, zayıfı ezme siyasetinden vazgeçmemiştir. Kendisine nüfuz alanı seçtiği Suriye ve Filistin'de, kendi kurumlarını sürekli artırma yoluna gitmiştir. Fransız dilini yaygınlaştırarak, bölgeyi fransızlaştırmaya ve yerli halkı türlü vaadlerle kandırarak huzur ve asayişi bozmaya çalışmıştır.

Trablus Savaşından sonra, İtalya bile, yapılan anlaşma ile geri vermek zorunda olduğu adalardan çıkmadığı gibi, Antalya bölgesini benimseyerek, kabul edilemez tekliflerde bulunmuştur. Genel durumdan yararlanarak bazı imtiyazlar da almış idi.

Balkan Savaşının ardından, Anadolunun taksimi için İtilaf Devletlerinin gösterdiği sabırsızlık ve hırs, ülkenin büyük bir felaketle karşı karşıya olduğunu gösterecek derecedeydi.

Ülkemizin siyasi durumu bu merkezde olmakla beraber, bazı imtiyazlar vardı ki, hiç bir devletle iyi ilişkiler kurulmasına imkan vermiyordu. Kapitülasyon adı altında yoğunlaşan bu imtiyazların esasları, güçlü olduğumuz devirlerin bir ihsanı olduğu halde, asırdan asıra suistimal edilerek, verilmiş bir hak gibi, kasden yanlış yorumlara sürüklenmiştir. Bu yanlış anlayışlar yüzünden her gün her devletle bir mesele ortaya çıkarak, devletin varlığı sürekli sarsılmıştır.

Avrupa ile ilişkilerimizin geliştiği bir devirde, devletlerle her dakika bir ihtilaf önünde bulunmaktan daha acıklı bir durum düşünülür mü? Mahkemelerimiz

yabancılara karşı bağımsızlığından yoksun, yabancıların ilgilendiği mali kaynaklardan yararlanma imkanımız yoktu. Yabancılar diledikleri gibi kurumlar oluşturarak, buralarını sefarethaneler gibi, hükmen kendi ülkelerine bağlı sayıyorlar, gümrüklerimize, mali kanunlarımıza, madenlerimizin işletilmesine, kalkınmamızın aleyhine olarak, her an müdahale ediyorlardı. Bunlar yetmiyormuş gibi, açtıkları okullarda vatandaşlarımızı ihtilal ve ayrılık hisleriyle beslemekten uzak durmuyorlardı.

Avrupa Konseri dağıldığı zaman, hükümetin birinci işi, artık devletin siyaset alanlarında her defasında hedefe alınmış bir av gibi kabul edilmesinden, içerde Sultan'ın haklarını yıpratan, dışarda ise, siyasi ilişkilerimizi bozmaya sebep olan bağlardan kurtarmak olmuştur. Bu amaçla kapitülasyonları kaldırdığı gibi, gerektiğinde meşru haklarını korumak için kullanacağı önemi son derece büyük kuvvetleri toplamaya karar vermiştir.

İşte, özellikle iç ve dış güvenliğimizi bozulmaktan korumak, bizden başka hiç bir devlet için söz konusu edilmeyen tahakküm esasına dayalı müdahalelerden ve bağımsızlığımızın çiğnenmesinden kurtulmak için çalıştığımız bu sırada, İngiliz donanması boğazı keserek gelip geçen gemilerimiz üzerinde sıkı denetim kurdu. Bu suretle saldırılara ve kışkırtmalara başladığı gibi, Rusya donanması da bilinen tarzda düşmanlık kapısını açtı. Devlete amansız bir hastalık gibi yerleşmiş olan devletlerin vesayetinden kurtulmanın zamanı geldiğinde karar verilerek, şeref ve haysiyetimizi de korumak suretiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleriyle birlikte 1914 Ekim ayı içinde yardımı Al-

lah'tan bilerek- 1. Dünya Savaşına katıldık.

Meşru haklarımızı korumak için cihad ettiğimizden, Allah'ın yardımı bize her tarafta arka çıktı. Deniz Kuvvetlerimiz, Karadenizde Rus donanmasını defalarca hırpaladı. Çanakkale'de tek tek, fakat eşi görülmemiş kahramanlıklar gösterildiği gibi, ordularımız da Çanakkale'de, Irak'ta, İran'da düşmanların büyük kuvvetlerini perişan ve pek şanlı zaferler kazandılar. Hala Kafkas, Irak, Mısır cephelerinde ve Galiçya, Dobruca savaş meydanlarında vatanlarını, ülke çıkarlarını kahramanca korumaktadırlar.

Savaşın birinci yılında, şanlı Alman ve Avusturya ordularından yedikleri darbelerle sersemleşen düşmanlarımız, hem kamuoyunda etkili olacak kolay bir zafer kazanmak, hem de Rusya'ya cephane ve savaş malzemesi yetiştirmek emeliyle, kara ve deniz kuvvetleriyle Çanakkale'ye yüklendikleri zaman, bir kaç gün içinde İstanbul'a geleceklerini ve varlığımıza son vereceklerini sanmışlardı. Halbuki, karşılarında kalbini Allah'a bağlayan, Peygamberinin ruhaniyetine dayanan, padişahı için canını fedadan çekinmeyen güçlü ve fedakar Osmanlı ordusunu bulunca, daha çok şaşırmış, sekizbuçuk ay boş yere yüzbinlerce insan kaybettikten sonra geri çekilip gitmiştir. Bu sıkıntılı günlere rastlayan 1915 yılı kongresinin de ertelenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Yine bu sırada, Bulgaristan'ı ittifak çemberine almak için bazı sınır düzeltmelerine razı olunmuştur. Bu fedakarlığımız müttefiklerimizle ulaşım yollarımızın açılmasını sağladığı gibi, Fransız ve İngilizlerin Selanik'e sataşması ve Romanya'nın aleyhimize savaşa girmesi bu tutumuzun isabetini göstermiştir.

Bu kurtuluş mücadelesinde, Osmanlı milletinin malları ve canlarıyla gösterdiği fedakarlıklar her türlü yurtseverliğin üstünde övgüye layıktır. Bununla birlikte, üzülerek belirtmeliyiz ki, bazı savaş alanlarında bir takım halk, milli menfaatlere aykırı davranmaktan çekinmemişler ve haklarında savaş gereği, şiddetli uygulamaları davet etmişlerdir.

Rus Hükümeti, Osmanlı Devletini parçalamak siyasetini, Doğudaki hristiyanları koruma maskesi altında yürüttüğünden, Berlin Anlaşmasına Ermenilerle ilgili koruyucu bir madde ilave ettirmişti. Ermenilerin bugünü ve geleceği konusu, böylece siyaset sahnesine çıkınca, Ruslar ve İngilizler ayrı ayrı amaçlarla bunu devletin başında sürekli bir sıkıntı olarak besleyip büyütmek istediler. Ruslar zamanı gelince, Ermeni meselesini savaş gerekçesi yapıp, yayılmacı siyasetlerini sürdürecekler, İngilizler de bağımsız bir Ermenistan vücuda getirerek, Rusların Irak ve İskenderun'a inmelerini engelleyeceklerdi. Her iki devletin, Ermenilerin oturduğu vilayetlerdeki konsolosları, Ermeni aydınlarını kışkırtmak ve Ermeni vatandaşlarını da silahlandırmak için, akla hayale gelmedik planlar uyguladılar. Konsoloslar her yerde, bağlı oldukları devletin ticari çıkarlarını gözeten siyaset-dışı memurlar olduğu halde, kapitülasyonlar sebebiyle adeta elçi (sefir) hükmünde bulunduklarından, işyerleri, evleri hükümetin gözetiminden uzak kalıyordu.

Bu şekilde aldatma ve kışkırtma işinde fazlasıyla serbest bulunan konsolosların çalışmaları çeşitli zaman ve yerlerde arzu ettikleri sonucu verse de, Rusların kışkırtmalarına İngilizlerin karşı olması, İngilizlerin kışkırtmalarına da Rusların hoş bakmamasından

ötürü, devlet bu ayaklanmaları bastırabiliyordu.

Nihayet inkılap devresi girerek, Ermeni komitelerinin de arzu eder göründüğü meşruti idarenin kurulmasıyla, ihtilalci teşkilatların devam etmemesi gerekirken, aksine komiteler yeni adlarla çoğalmış, teşkilatlarını genişletmişlerdir. Balkan Savaşında, Avrupaya temsilci heyetler göndererek, Ermeni bağımsızlığını kazanma çarelerine başvurmuşlardır.

Altıyüz yıl mallarına, canlarına ve dini değerlerine gözcü olduğumuz bu unsurun, devletin en buhranlı zamanında siyasi sıkıntı doğurması bizlerin öfkesine neden olması gerekirken, dini ve fıtri terbiyemizin yönlendirmesiyle, bu alçaklığı bir kaç beyinsizin eseri saymıştık. Kendilerini vatandaşlık seviyesinden indirmemiş, aksine mahalli meclislere nisbi temsille üye göndermeleri gibi hakları vermiştik.

Ancak, seferberliğin ilanı üzerine bazı Ermeni gençleri, Osmanlı sancağı altında toplanacakları yerde, sınırlardan veya Mısır, Bulgaristan ve Romanya'dan Suriye'ye geçerek, gönüllü olarak Rus ordularına veya Rusların donattığı Ermeni çetelerine katıldılar. Taşnak, Hınçak, Ramgavar, Reforme Hınçak komitelerinin aralarındaki anlaşmazlıkları bırakıp, tam bir birlik içinde toplanarak, Osmanlı Devletinin savaşa girmesi halinde, olayların alacağı şekle göre, Osmanlı ordusu zafer kazanırsa cephe gerisindeki kasabalarda karışıklıklar, katliamlar, yangınlar çıkarmayı, Ermeni askerlerini silahlarıyla isyana tevşik etmeyi, bunlardan çeteler oluşturup, ordularımızın geri dönüş yolunu kesmeyi kararlaştırdıkları anlaşılmıştı. Eçmiyazin Katagikosu, Rus İmparatorunu "Ermeni hamisi" ünvanıyla takdis ederek, Katagikosluğun resmi gazetesi olan

1916 tarihli "Ararat" gazetesinin Ağustos sayısında, bütün Ermenilein mallarıyla ve bedenleriyle Rus ordularına yardıma mecbur olduklarına dair ruhani emir yayınlamıştı.

Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin, silahlarıyla firarları çoğalarak, kararlaştırılan durumun gerçekleşmesi, Osmanlı hükümetini tedbirli olmaya itmekle birlikte, yine de Ermeni çoğunluğunun bu akıntıya kapılmayacakları kanaati sarsılmamıştı.

Fakat olaylar düzenlenen plana göre aşağıdaki şekilde gelişti:

1. Rusya savaş açar açmaz, çete reislerinden Antranik ile Erzurum mebusu Karakin Pasdırmacıyan (Armen Garo), Ermeni gönüllüleriyle Bayezıd sınırını geçerek sınır bölgesindeki köyleri yıkıp, müslüman halkı katlettiler.

2. Ermeni çeteleri, 1914 yılı Şubatı'nın başında, Hizan'da, asker toplamak için gelen müfrezelerimize karşı silah kullandılar. Van, Bitlis yolunu tutarak telgraf hatlarını kestiler. Sevkedilen müfrezelerle haftalarca savaştılar. Muş'ta jandarmalara ateş açıldı. Kümüs Köyünde Akan nahiyesi müdürünün bulunduğu evi ateşleyerek, müdürü ve dokuz eri şehid ettiler. Muş'ta Arak Manastırında toplanan çeteler, müfreze kumandanı ile yanındaki askerleri şehid ettiler.

3. 29 Şubat'ta firari askerlerle, çeteler Zeytun'da hükümet binasını ve buğday depolarını bastılar, silahları yağmaladılar, telgraf hatlarını kestiler. Memurları ve müslümanların ailelerini öldürmeye kalkıştılar. İsyanı bastırmaya giden müfrezeye karşı silah kullanarak bir kısmını şehid ettiler.

4. Yine Şubat'ta Kayseri'nin Develi kazasında,

Amerika'dan yeni dönmüş "Kigork Hamparsumyan"ın evinde bir bomba patladı. Yapılan araştırmada Ermeni mezarlığı ve okullarında doksanı aşkın memeli ve fitilli bombalar, yüzlerce manliher, mavzer, gaz tenekeleri ile barut, fransızca, rusça, ermenice şifre anahtarları, ihtilal bildirileri, çetelerin görevlerini bildiren yetmiş maddelik yönetmelik ve bir çok mektuplar ele geçirildi. Tutuklanan suçlular, bu savaş aletlerini Ermeni bağımsızlığı için hazırladıklarını çekinmeden itiraf ettiler.

5. 24 Mart 1915 tarihinde, beşyüz silahlı eşkiya, Zeytun'un Tekke Manastırında toplanarak, üzerlerine gönderilen müfreze ile çatışmaya girdiler. Jandarma kumandanı Süleyman Efendi ile yanındaki jandarmaları şehid ettiler.

6. Adana'da, Dörtyol'da, İskenderun civarında düşman donanmaları tarafından casusluk etmek, demiryolunu tahrip etmek için sahile çıkarılanlar, ellerindeki yönetmeliklerle yakalananlar Osmanlı Ermenileri idi.

7. Yine Mart ayında Van'ın Timar nahiyesinde koyunların sayımı sırasında Ermeniler, hükümet görevlilerine silah kullandılar. Hemen bini aşkın silahlı eşkiya toplandı. İsyan Gevaş ve Şitak kazalarına sıçradı. Asiler telgraf tellerini kestiler. Kurdukları pusularda jandarmaları ve Gevaş kadısını şehid ettiler.

8. İsyan daha sonra Van'a sıçradı. Müslümanların evlerine, Osmanlı Bankası, Düyun-u umumiye, Tekel (reji), Posta ve Telgraf binalarına bombalar atıldı, şehir ateşe verildi. 20 Nisan'da mavzer, bomba, elbombalarıyla silahlı eşkiyanın sayısı ikibinbeşyüzü aşkındı. Van kalesine kapanmış olan asker ve müslüman halk

Nisan ayı sonlarına kadar şehri savundular. Şehir eşkiya eline düşer düşmez, hemen geçici Ermeni hükümeti ilan olundu. Van ve Bitlis civarında eşkiya siperlerinin içinde Rus ve Fransız şapkaları bulundu.

9. 25 Nisan'da silah araması sırasında, Diyarbakır merkezde altmış dinamit, kutularla dinamit kapsülleri, çeşitli büyüklükte kutular içinde dinamit barutları, pek çok mavzer, manliher ve şinayder tüfekleri, kilise ve okullarda binlerce asker kaçağı bulundu.

10. Sivas vilayetinde, Kafkas ordusunun geri dönüş yolunu tehdid için otuzbin kişilik kuvvet toplanmasına çalışıldığı itiraflarla sabit oldu. Sivas'ta, Suşehri'nde, Merzifon'da, Amasya'da elde edilen bombalar, özel diktirilmiş jandarma elbiseleri, asker bröveleri, pek çok yasak silah bunu kuvvetlendirdiği gibi Suşehri dolaylarında, Erzurum'a giden asker gruplarına defalarca yapılan saldırılar, isyana başlangıç teşkil etti.

11. 25 Haziran'da silah araması sırasında Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) Ermenileri isyan ederek şehri ateşe verdiler. Sekizyüz asi kaleye sığınarak, askerden, halktan, jandarma ve polisten bir çoklarını şehid ettiler. Jandarma kumadanı da şehidler arasındaydı.

12. Yine silah araması sırasında İzmit'te, Bağçecik'te, Adapazarı'nda yüzlerce bomba ve yasak silah, Armişe manastırında rahiplere ait okulda tahrip gücü çok yüksek, çeşitli bombalar, bir çok küçük bomba ve silah ortaya çıktı.

13. Hüdavendigar (Bursa) vilayetinde bile, çokyerlerde bomba ve silah ortaya çıkarıldığı gibi silahlı çeteler genel huzuru bozmaya başladılar.

14. Maraş'ta beşyüz kişilik çetenin adamları, Fındı-

cık köyünde sağlam siperler yaparak, üzerlerine gönderilen askerlere karşı direndi ve saldırdılar. Bir çok kişiyi şehid ettiler.

15. Bu sıralarda Ankara'nın Boğazlıyan kazasında, kuvvetli Ermeni çeteleri halka ve askere tecavüz etti.

16. Aynı şekilde Urfa'da da Ermeniler, isyan silahına sarıldılar.

İşte, bu durum ve olaylar, Rus sınırındaki ordularımızın güvenliğini ortadan kaldırmış ve savunma gücü olmayan iaşe menzilleriyle kafilelerini tehdit etmiştir. İsyan olaylarının biraz daha yayılması, ordularımızın yenilmesi sonucunu doğuracağı gibi, gerçekten endişe verici boyutlara ulaşması sebebiyle, ordularımızı iki ateş arasında kalmaktan kurtarmak için, bütün Ermenilerin savaş bölgesinden, ulaşım ve demiryolu hatlarından uzaklaştırmak zorunda kalınmıştır.

Bu nakil sırasında bazı taşkın hareketlerde bulunulduğu işitildiğinden, soruşturma yapılması için çeşitli teftiş kurulları gönderilmiştir. Sevkolunanların emlak ve arazisinin suistimale uğramaması için özel kanunlar yapılmıştır. Bu kanuna uygun olarak oluşturulmuş komisyonlar, terkedilen malları defterlere kaydetmektedirler.

Üzüntü verici iç durumlardan biri de, Suriye ve Hicaz'daki olaylardır. Suriye konusu öteden beri, Fransız eğitimi ve parasıyla büyümüş birkaç beyinsizin, Suriye'nin bağımsızlığı adına ihtilale kalkışmalarından ibarettir. Bunun başlangıcı Balkan Savaşı sırasında Beyrut'ta ıslahat meclisleri, Paris'te Fransa'nın himayesiyle kongreler yapılması gibi işlere girişmekle açığa çıkmıştı.

O vakitlerde müslümanların aralarına ayrılık so-

kan bu davranışların önüne, güzel tedbirlerle geçilmişti. Devlet savaşa girince, bu planların sahipleri fırsatın girdiğini sanarak, faaliyete geçmek üzere, Fransa ile haberleşmeye kalkıştılar. Bu nedenle mahkemelerinin yürütülmesi için Divan-ı Harb'e teslim edilmişler, haklarında verilen hükümler gereğince hakettiği cezayı bulmuşlardır. Bu konunun ayrıntılarıyla birlikte elde edilen belgeleri açıklayıcı risale 4. Ordu tarafından yayınlanmıştır.

Hicaz olayına gelince, İslam'ın kıblesi olan Mekke-i Mükerreme'de çıkarılan bu fitne gerçekten ihanet vericidir. Şerif Hüseyin, emirliğin çocuklarına geçmesinden başka bütün istekleri kabul edilmesine rağmen, isyan bayrağına sarılmaktan çekinmemiştir. İngiliz kışkırtması ve parasıyla gerçekleştiğinde şüphe olmayan bu azgınlığa, İslam birliğini bozacak sakıncaları gören nüfuzlu bir çok Arap şeyhleri katılmamıştır.

Hicaz valisi askeri kuvvetiyle Taif'te bulunmaktadır ve mevsimin uygun bir zamanında adı geçenin hak ettiği cezayı bulacağından şüphemiz yoktur.

Savaşın ilanından sonra ortaya çıkan meselelerden biri de, İstanbul'un iaşesidir. Halkın çoğunluğu için beslenmenin esası ekmek olduğundan, hiç olmazsa bu asli gıdanın savaş durumundan etkilenip fiatının yükselmesini önlemek için, belediye ciddi şekilde konuyla ilgilenmiştir. Ancak savaşın doğurduğu çeşitli nedenlerle, buhran giderilemediğinden, bir müteşebbis heyet aracılığıyla bu işin yürütülmesi İstanbul merkez idaresine bırakılmıştır. Heyet yükümlendiği bu zor görevi takdir edilecek şekilde yerine getirdiği gibi, Anadoludaki üreticileri, vurgunculardan kurtarmış, ürünlerini değerinin üzerinde fiyatla satın alarak, ziraatçıların

varlık edinmesine önayak olmuştur. Belediye ekmeğe altmış para narh koymuş, buğdayın satın alınma ve öğütülme ücretiyle bu narh arasında iki-üç para narh ortaya çıkmıştır. Adı geçen heyet bu farkı sermaye ederek, başka ticari işlere girişmiş, bu sayede elde ettiği para ile biri Milli Mahsulat, diğeri Kantariye ve bir de Ekmekçiler Şirketi adıyla üç önemli iktisadi kuruluş meydana getirmiştir. Bu müteşebbis heyet faaliyetleri ile ilgili olarak hazırladıkları bir raporu ilgili kurullara vereceklerdir.

Savaşın ikinci yılında İstanbul'un iaşesi konusuyla belediye bizzat ilgilendiği gibi, içinde bulunduğumuz üçüncü yılında da, ülkenin iaşesi işini düzene sokmak için iaşe komisyonu yapılmıştır. Bu komisyonun görev ve yetkileri özel kanunla belirlenmiştir.

Savaş yılları yapılacak önemli icraatlar için bekleme devresi olması gerekirken, aksine çok önemli kalkınma hamlelerine temel olmuştur.

Alman Askeri Islah Heyeti'nin çaba ve yardımlarıyla askeri teşkilatımızı tamamladığımız gibi, bedelli askerlik uygulamasının sınırlandırılması, askeri yükümlülüklerin arttırılması sayesinde en çok yedi-sekizyüzbini geçmeyeceği sanılan askeri kuvvetimiz üçmilyonun üzerine çıkmıştır. Yedeksubay ve astsubay yetiştirme metodunda yapılan değişiklikle subay kadrolarımız her zamankinden daha çok iyileştirilmiştir.

Genç, dinamik subay ve komutanlarımızın çabasıyla, askerimizin eğitimi, disiplini ve morali o kadar yükselmiştir ki, Avrupa'nın en büyük ordularına karşı, ülkeyi üstün bir şekilde korumayı başarmışlardır. Düşmanlarla döğüşmek için, en düzenli orduların yanında yer almayı hak etmişlerdir. Bundan ötürü, ülkemizi

ikinci vatanı sayan ve askerlerimize önemli hizmetlerde bulunan Von der Goltz Paşa'nın adını hatırlamayı kadirşinaslık görevi sayarız. Askerlerimiz, savaş alanlarında, kahramanlıklarıyla öğünen düşmanlarımıza nasıl baş eğdirmişlerse, ortaya koydukları medeni terbiye ile de, asırlarca medeni geçinen düşmanlarımızı kendilerine hayran bırakmışlardır.

Askerlerimiz düşmandan karşılığını görmeyeceğini bildiği halde, en şiddetli kanlı savaşlardan sonra bile, düşmanın bıraktığı yaralılara yardımını, elde edilen esirlere şefkatini esirgememişlerdir. Kendisine silah çekene arslanlar gibi saldırmak, elinde silahı olmayanlara -can düşmanı da olsa- saldırmamak Müslüman Türk'ün yiğitliğinden ve şerefindendir. Umulur ki, bu savaş, bu gerçeği Türkleri uygarlığa ilgisizlikle suçlayan bütün milletlere ilan eder.

Müttefiklerimizle askeri harekatta olduğu gibi, siyasi ilişkilerde de birlik ve uyum içindeyiz. Bu birliğin ve uyumun sonucu olarak Almanya ile mütekabiliyet esası üzerine konsolosluk sözleşmesi, suçluların iadesi, adli işlerde yardımlaşma ve ikamet izni konusunda dört önemli anlaşmayı imzalamak üzereyiz. Barıştan sonra diğer müttefiklerimizle, daha sonra da, başka devletlerle buna benzer anlaşmalar yapmak kaçınılmaz olacaktır. Bu tür anlaşmalara temel olması tabii bulunan söz konusu anlaşmalar, yürürlükteki devletlerarası hukuka uygun şekilde yapıldığından, kapitülasyon rüyası bu suretle yıkılmış oluyordu. Bu başarının partimiz için büyük bir şeref ve övünç sayılması gerekir.

Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı); savaş cephelerine yaramayan askerleri bayındırlık işlerinde

çalıştırdığından, bir çok yolların onarılması, yeni yolların yapılması gibi Ankara'dan Sivas'a kadar demiryolu hattı yapımına başlanmıştır. Hicaz hattını Kudüs'ten itibaren Mısır sınırına doğru uzatma işi bitmek üzeredir. Hicaz hattının Medine-i Münevvere ile Mekke arasının yapımı da bu sırada kararlaştırılmıştır.

Adli teşkilatımızın noksanlarını araştırmak ve gidermek üzere Adliye Nezareti (Adalet Bakanlığı)'ne bir Alman müşavir çağrıldığı gibi medeni kanunlarımızın zamanın gereklerine göre yeniden düzenlenmesi için çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Almanların planlayıcılık özelliklerinden yararlanmak arzusu ile diğer nezaretlere de müşavirler getirilmiş veya getirilmek üzeredir.

Düşman devletlerin ülkemizdeki kurumları olan limanlar ile Aydın, Suriye, Mudanya demiryolları ve İstinye dokları anlaşmalara uygun olarak hükümetçe satın alınmış ve milli kurumlar arasına sokulmuştur.

Meskukatımızca altın ve gümüş esasları geçerli, her yerde de bunların kıymetleri arasındaki nisbet kaybolduğundan, yalnız altın kuruş esası üzerine meskukatın birleştirilmesi ve korumacılığa dayalı gümrük tarifesi uygulanması başlatılmıştır.

Bütün okulların proğramları dini ve milli eğitim esası üzerine düzenlenerek okulların sayıları çoğaltılmıştır. Darulfünun ıslah edilerek ve yaygınlaştırılarak bir çok dersler için Alman profesörler getirilmiştir. Kadınların eğitimine özel önem verilerek, ana okullarından başlayarak, ilk, orta ve yüksek kadın okulları açılmıştır. İstanbul Darulmuallimin ve Darulmuallimat'ı, ayrıca diğer vilayetlerde de Darulmuallimatların açılmasına girişilmiştir.

Savaş meydanlarında vatanı korumak yolunda can veren askerlerimizin çocuklarıyla, Balkan felaketinde kimsesiz kalmış ve babaları savaşa gidipte bakacak kimseleri kalmamış çocuklara İstanbul ve taşrada yetimevleri kurulmuştur. Onbeşbini aşkın çocuk hem sefaletten kurtarılmış hem de bir sanat öğrenmeleri sağlanmıştır. Savaşın ilanıyla, düşman devletlere ait okulların hepsi kapatılarak binalarına el konulmuştur. Diğer devletlerin yabancı okulları da özel okullar yönetmeliğine tabi kılınmıştır. Türk-İslam eser ve kurumlarının incelenmesi, kitaplaşması için araştırma komisyonu, imla ve dil kurallarımızın sağlam bir şekle dönüşmesi amacıyla da yazı ve dilbilgisi komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyonlar bir yandan üniversite ve fakültelerin yayınladığı dergilerin, diğer yandan telif ve tercüme edilen yararlı eserlerin basılması ve yayınlanmasıyla kütüphanelerimizin zenginleşmesine çalışmışlardır.

Sosyal bünyemizi oluşturan fert, aile ve toplum, iktisatlarını tek merkezde toplayan biribirleriyle yardımlaşmasını sağlayan ve idare eden milli iktisadın kurulmasına, gelişmesine çalışılmıştır. Savaşın, üretim kaynaklarını azaltan sonuçlarıyla mücadele edilmiştir. Önemli ve kapsamlı bir sanayi çevresi oluşturmak üzere ülkemizin mevcut sanayisini incelemek ve istatistiğini düzenlemek için Macaristan'dan bir uzman getirilerek İstanbul'dan işe başlanmıştır. Sanat eğitimi baş müfettişi olarak getirilen diğer bir Macar uzmanla da, sanat okullarına ve sanatkarlara rehberlik edilmiştir. Sınai ve zirai ürünlerimizi içerde ve dışarda müşterilerimize tanıtmak için sanai ve ziraat müzeleri kurulmasına hemen başlanmıştır.

Ticaret alanında günden güne artan şirketlerin kurulması desteklendiği gibi, yabancı şirketlerin denetlenmesi ve resmi yazışmalarının türkçe ile yürütülmesi sağlanmıştır. İktisadi teşkilatlarda işbirliği sağlamak için, merkeze bağlı kasabalarda müdürlükler kurulmuştur.

İktisadi faaliyetlerimizde arzu edilen amaca ulaştıracak yolları sürekli izlemek için bir iktisat kurulu oluşturulmuştur. Madenlerimizin düzenli çalışmasına önem verilerek, sanayimizin gelişmesi için gerekli krom, linyit, bağcılık ziraatıyla, savaş malzemesi alanında önemli yeri olan kükürt madenlerinden savaş halinde büyük yararlar sağlandığı gibi, Keçiborlu'da geniş kapasiteli bir kükürt fabrikası açılmıştır.

Ormanlarımızdan en büyük yararı sağlamak için Avusturya'dan uzmanlar alınmış, ormanlarımızı tahripten kurtarmak için fidan tohumları üretilmiştir. Hayvanları cinsleştirme ve çoğaltmaya yönelik önlemlere girişilip, cins hayvan depoları artırılmıştır. Serum ve aşı hazırlayan kurumlar geliştirilmiş, halkı hayvan beslemeye teşvik için bastırılan kitaplar ücretsiz dağıtılmıştır.

Ziraat işleriyle yoğun bir şekilde ilgilenilerek ziraat makinaları getirttirilip, dağıtımı yapılmıştır. Salgın hale gelen çekirge afeti ile mücadele edilerek özel bir teşkilat kurulmuş, başına yabancı uzman getirilmiştir. Alınan önlemlerin arzu edilen şekilde yarar vereceğini beklemekteyiz.

Geçen yıl halkın ehlileştirilmiş tohum ihtiyacını karşılamak için üçmilyon kilo tohumluk, üçyüzotuzbir lira nakdi yardım gönderilmiştir. Yapılan yeniliklerin ve uygulamaların istikrarı için sanayie, ticaret borsa-

larına, sanayi ve ticaret odalarına, madenlerimizin işletilmesine, ormanların mülkiyeti, idaresi ve korunmasına, hayvanların ıslahı ve çoğaltılmasına ve kooperatiflere ait yedi kanun maddesi hazırlanmış, çeşitli yönetmelikler düzenlenmiştir. Zirai kurumlarımızın yeniden düzenlenmesi için bir Macar uzman getirilmiştir. Sanayi, ziraat, orman ve baytar okullarının proğramları ihtiyaca göre yükseltilmiş ve artırılmıştır. Bu mesleklerde yetişmek üzere Macaristan'a ve Almanya'ya kırküç öğrenci gönderilmiştir.

Ziraat Bankasının ürünler üzerine borçlanma yapması kanunla sağlanmıştır. Haşerat, bitki hastalığı ve tohum laboratuvarları kurulmasına girişilmiştir. Savaş durumunun ihtiyaçları zorlamasıyla, ihracatı ihtiyaçla denkleştirebilmek için ihracat komisyonu yapılmıştır. İaşe işinde zorluğa düşmemek için zirai mükellefiyet usulü ortaya çıkarılmış ve kanuna bağlanmıştır.

1913 yılı kongresinde kabul edilen proğramın, 3, 4, 5, 16, 25, 26, 30, 40, 43, 47, 48. maddelerindeki esaslar kanunlaştığından proğramdan çıkarılmıştır.

Şeyhu'l-İslamlığın şimdiki teşkilatı, dini hükümleri yayma, itikadları düzeltme, din görevlileri yetiştirme ve atama, cami ve mescidleri ihtiyaca göre düzeneme, İslam milletinin hilafetle olan bağlarını kuvvetlendirme gibi dini konularla ilgilenmeye imkan vermemektedir. Adı geçen makamın esas görevlerinin bunlar olması gerekirdi. Adli işlerin yürütülmesi, yetimlerin mallarının idaresi gibi ek görevlerden sıyrılması maslahat gereğidir. (Bunun için) biri, şer'î (şeriat) mahkemelerin, personeliyle birlikte Adliye Nezareti'ne bağlanmasına, diğeri de, Şeyhu'l-İslamlığın tarifinde uzun uza-

dıya anlatıldığı gibi, teşkilat ve görevlerine dair iki maddenin proğrama alınması teklif edilmiştir. Bununla birlikte, anlaşmalar ve özel kanun gereğince, Şeyhu'l-İslamlığa ait olan ilamların yine bu makamca incelenmesine, eskiden olduğu gibi devam edilecektir.

İlköğretimde birliği sağlamak tabii bir kural sayılmaktadır. Evkaf Nezareti'nce okullar açılması ve idaresi bu kurala aykırı olduğundan vakıf okullarının Maarif Nezareti'ne devredilmesi teklif edilmiştir.

Mülki idare teşkilatındaki bürokrasi, işlerin yürütülmesini yavaşlattığından, bunun iki kademeye indirilmesi, bir veya birkaç köyden olmak üzere, manevi şahsiyete sahip nahiyeler kurulması teklif edilmiştir.

Gerek bu maddelerden, gerekse tüzük maddelerinden değiştirilmesi teklif olunanların incelenmesi ve kabul edilmesi yüce kurulun himmet ve çabasına bağlıdır.

Şu savaş sırasında, İtilaf Devletleri amaçlarını elde etmek için en adi vasıtalara, en çirkin yakıştırmalara başvurmuşlardır. Milletlerin haklarına ve (manevi) değerlerine tecavüzden çekinmemişlerdir. Yunanistan'ın yürekler acısı durumu, ülkemizi ihtilal ve çöküntü içinde gösteren İngiliz ve Fransız basınının makaleleri ve üzülerek belirtelim ki, hala içimizden eksik olmayan satılmış hainlerin fesatları sözümüzün en açık örnekleridir. Cenab-ı Hak'ka bin şükür ki, hükümetin ileri görüşlülüğü ve cesareti bizi içine düştüğümüz felaketten korumuş, milletin aklını ifsad eden olayları neticesiz bırakmıştır. Almanya'yı açlıkla, bizi de içerden parçalamalarla, silahı bırakmaya zorlayan düşmanlarımız, Almanların gösterdiği kanaatla ve bir türlü geçim yolunu bulmakla nasıl ümitsiz bıraktılarsa,

biz de bu kongrede tam bir fikir birliğine vararak onları ümitsiz bırakacağımızı dilerim. Milletler hasis ve sefil yollara başvurmakla değil, hak ve adalete yönelerek zafere ulaşabilirler. Onlar bu gizli ve kirli yollarda dolaşırken, bizim ve müttefiklerimizin hak ve adaleti rehber edinen süngülerimizin kesin galibiyeti alacağından şüphemiz yoktur.

Ölüm, önceki kongreden bugüne kadar geçen süre-de, çalışma arkadaşlarımızdan, inkılapçı kardeşlerimizden bazılarını aramızdan aldı. Genel Merkez üyelerinden Muhterem Emrullah Efendi aniden rahmetli oldu. Ateşin zeka ve konuşmasıyla özgürlük fikrini ülkenin her yanında çınlatan Büyük Naci ile müfettişlerimizden Tahir, sorumlu katip Emin Haydar, üyelerimizden Asım Beyler savaş alanlarında canlarını feda ettiler.

İnkılap mücahidlerimizden Hafız Hakkı Paşa, Faik Paşa ve Garabeneli Bekir Bey savaş cephesinde, Süleyman Askeri Bey Irak'ta kumanda ettikleri ordunun başında canlarından aziz bildikleri vatanları uğrunda şehid oldular. Canını vatanına adamış olan İsmail Mahir Efendi, yetimlerin, şehid yakınlarının kalplerine teselli verirken ansızın öldü. Milletin tarihine Çanakkale ve Irak zaferlerini, Süveyş, Kafkas ve İran seferlerini kanlarıyla yazan, Karadenizin, Boğazların, Marmaranın sakin derinliklerinde daha nice şehidlerimiz vardır ki, yüceliklerini, vatanperverliklerini teker teker saymak gerekse ciltlerle eserler olur. Bu kahramanlarımızın fetih dolu ruhları, cennet-i âla'da dolaştıkça, hatıraları şimdiki ve gelecekteki nesillerin kalplerinde, fikirlerinde birer şükran meşalesi olarak parlayacaktır. Cenab-ı Hak hayatlarını şan ve şerefle ta-

namlayan bu savaş ve cihad şehidlerine rahmetini bol, çocuklarına yardımını esirgemesin. Bugün savaş alanlarında din, vatan ve padişah uğruna canını feda etmeye hazırlanan gazilerimize şanlı zaferler ve selametler dileyerek sözüme son verir ve kongreyi açarım.

Kongrenin ikinci toplantısı 31 Eylül pazar günü, öğleden önce, saat onbirde, ikinci başkan Talat Bey'in başkanlığında toplanarak, değişecek tüzük maddelerinin genel durumuyla ilgili görüşmeler yapılmıştır.

Üçüncü toplantı 1 Ekim pazartesi günü saat ikide yapılarak, tüzük değişikliği, komisyonun teklifleri üzerine, aşağıdaki şekilde kararlaştırılmıştır.

Tüzüğün dördüncü maddesi: "İttihat ve Terakki Partisi" Genel Başkanı idaresi altında toplanan Genel Kurul tarafından idare olunur. Bu kurul, partinin hem teşkilatını ve hem de icrasını idare eder. Genel Kurul adına taşra teşkilatlarını idare etmek üzere, Genel Sekreterin başkanlığında toplanan Genel Merkez, İcrayı idare etmek içinde Genel Başkan Yardımcısı ve onun başkanlığında ayan ve mebusandan bir idare heyeti vardır.

Tüzüğün beşinci maddesi: Genel Kurul, tabii üyelerden ve seçilmiş üyelerden oluşur. Tabii üye, genel merkez üyeleriyle kabinede bulunan partililerdir. Seçilmiş üyeler ise kongre tarafından her yıl icra kurulundan seçilen beş kişidir.

Altınca madde: Yönetim Kurulu onbeş günde bir kere belirtilen zamanda, düzenli olarak toplanır. Genel Merkezin ve Genel Başkanın gösterdiği lüzum üzerine, olağanüstü toplanır.

Sekizinci madde: Genel Başkan Yardımcısı, partiye veya idare heyetine başkanlık eder ve parti icra heyetinin düzenini sağlar, gerekli açıklamalarda bulunur. Partinin ayan ve mebusan meclislerindeki üyelerince, her yıl, yedi kişiden oluşan bir idare heyeti seçilir.

Onuncu madde: Kongre önce Genel Başkanı, ikinci olarak Genel Sekreteri, üçüncü olarak dokuz kişiden oluşan Genel Merkez üyelerini, dördüncü olarak beş kişiden oluşan genel kurula seçilecek üyeyi belirler. Genel Merkez üyeleriyle, Genel Sekreter mebus ve ayan olmayacaktır.

Onbirinci madde: Genel Başkan Yardımcısı, Genel Başkan tarafından seçilir.

Onyedinci maddenin son fıkrası; "Millet Meclisi için kararlaştırılacak adayların seçiminde özel yönetmelik maddelerine uygun faaliyet yürütüleceği gibi, İl Genel Meclisi ile sancaklardaki bütün belediye ve buna benzer seçimlerde, Merkez Kurulu ile istişareli olarak adaylar belirlenir" şeklinde değiştirilmiştir.

Yirmiikinci maddeye, "birden fazla muhabir bulunan kazada, sermuhabir (başmuhabir), bir muhabir bulunan kazada muhabir, yirmiyedinci maddede gösterilen görev ve yetkilere haiz ve ikiden dörde kadar üyeden oluşan bir idare heyetine sahiptir" fıkrası eklenmiştir. Ayrıca ellibirinci madde olmak üzere "müfettiş ve sorumlu katiplerin atama ve azledilmeleri yönetmeliğe bağlanır. Bu yönetmelik Genel Merkezce düzenlenir, müfettiş ve sorumlu katiplere verilir" şeklinde bir

madde düzenlenmesine karar verilmiştir.

Daha sonra gündemde bulunan siyasi proğram görüşmelerine geçilerek, değiştirilmesi ve eklenmesi teklif edilen maddeler bütün yönleriyle tartışılmıştır.

Dördüncü toplantı 2 Ekim salı günü öğleden önce yapılarak, siyasi proğram maddeleri görüşülmüş ve aşağıdaki maddelerin proğrama eklenmesi kararlaştırılmıştır:

1. Meşihat-ı İslamiye teşkilatının, dinin yayılmasına ve İslam'ın yücelmesine bütünüyle hizmet edecek şekilde genişletilmesine ve tamamlanmasına, medreselerin bu amaç içinde ıslahına dair kanunlar yapılması teklif edilecektir.

2. Meşihat-ı İslamiyenin dini görevlerinin gereği olup, doğrudan doğruya idaresini üstleneceği medreselerin ödeneklerinin, Evkaf Nezaretince Meşihat-ı İslamiyeye verilmesi ve dini kurumlarda görevli memurların Meşihat-ı İslamiyece atanması ve azledilmesi yolunda kanunlar teklif edilecektir.

3. Yargı kuvveti, yalnız Adliye Nezaretine bırakılmıştır. Bu sebeple bütün adli teşkilatın Adliye nezaretine bağlanması için kanunlar teklif edilecektir.

4. Ülkenin şiddetle ihtiyaç duyduğu doktorların bir an önce yetiştirilmesi için, tıp fakültelerinin sayılarının artırılmasına, kapasitelerinin genişletilmesine ve ıslahına çalışılacak, sağlık işlerini ciddi bir şekilde koordine edebilmek için kanunlar teklif edilecektir.

5. Mülki teşkilat, sayıları artırılmak üzere, vilayet, kaza ve nahiye adlarıyla üç dereceli olacaktır. Nahiye-

ler, hükmi şahsiyetten olmak üzere, bir veya birkaç köyden oluşacaktır.

Vilayet teşkilatı kanununun değiştirilmesinde, bazı vilayetlerin özel durumu dikkate alınacaktır.

6. Daru'l muallimin ve Daru'l muallimat ile bütün orta dereceli okul ödeneklerinin doğrudan doğruya Maarif Nezaretine bağlanmasıyla ilgili kanun maddesi teklif edilecektir.

7. İdari birliğin sağlanması için, Evkaf Nezaretine bağlı bulunan bütün okullar, masrafı devlet bütçesinden karşılanmak üzere Maarif Nezaretine aktarılacaktır. Doğrudan doğruya mütevelli heyetlerce idare edilen vakıf okulları, özel okullardan sayılacak ve bu hükümden istisna edilecektir.

Beşinci toplantı 3 Ekim perşembe günü öğleden önce saat onotuzda toplandı. İstanbul'un geçen yılki iaşe meselesiyle ilgili açıklamalar verildikten sonra, İstanbul Merkez Komitesinin aracılığıyla kurulan şirketlere ait ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu şirketlerin kurulmasına başkanlık eden müteşebbis kurul tarafından ortaya konan emek ve hizmetlerle elde edilen üçyüzbin lira kadar kâr asıl sermaye olarak konulmuştur. Dışardan alınacak hissenin de eklenmesiyle bir milyon sermayeli bir banka kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yolla ülkede sanayi, ziraat ve ticaretin gelişmesine ve elde edilecek kârın bir kısmıyla da hayır işlerine harcanmasına karar verilmiştir. Fakat bu ticareti yapanlar, yaptıkları kârın sahibi olduklarını iddia etmediklerinden ve aslında ticaret amacı güdülmediğinden

mevcut paralara ve mallara kimse sahip çıkamayacaktır. Bu sebeple, vakfiye şartlarının esası milli iktisadı yaymak ve büyütmek olmak üzere, ayrıntılarının ve şer'î durumunun ayrıca incelenmesi, vakıf işlemlerinin yürütülmesini görüşmek üzere, Hacı Adil, Midhat Şükrü, Doktor Nazım, Kemal ve Ali İhsan Beylerden bir kurul oluşturulması ve sermayenin vakfedilmesi kararlaştırılmıştır.

Sonra Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri, savaşın durumuyla ilgili bilgi vererek, çeşitli sınırlarda şimdiki durumun güven verici olduğunu, ortaya çıkan görüntünün, savaşın lehimize süreceğini kuvvetlendirdiğini söylemiştir.

Daha sonra seçimlere başlanmıştır. Sait Halim Paşa Hazretleri yüzellisekiz oyla Genel Başkanlığa, Midhat Şükrü Bey yüzkırkiki oyla Genel Sekreterliğe, Hayri Efendi Hazretleriyle Hacı Adil, Cahit, Cavid ve Atıf Beyefendiler Genel Kurul üyeliklerine, Doktor Nazım, Doktor Bahaattin Şakir, Eyüp Sabri, Ziya, Rıza, Doktor Rüsuhi, Kemal, Talat ve Hilmi Beyler Genel Merkez üyeliklerine seçilmişlerdir.

Genel Başkandan, kongre üyelerinin hürmetlerinin Padişaha sunulması ricasıyla, kongre görüşmelerine son verilmiştir.

Bu teşkilat ile işe başlayan cemiyetin (partinin) bütün proğramları, şu prensipte özetlenebilir:

Memleketi maddi ve manevi kuvvetlendirmek. Maddi kuvvet için, ordu ve deniz gücümüzün desteklenmesi, manevi kuvvet için de milletin kültür seviye-

sinin yükseltilmesi, sosyal ve siyasi teşkilatımızın ilim ve tecrübe esaslarımızla yeniden düzenlenmesi gerekir. İşte İttihat ve Terakkî, Balkan Savaşından sonra büyük bir kararlılıkla bu görevi üstlenmiş, ve çok az zamanda bu proğramın ne kadar mutlu sonuçlar vereceğini göstermiştir. Ne yazık ki, Saraybosna cinayetinin tutuşturduğu milletlerarası yangın, bu çalışmalarımızın sistemli şekilde sürdürülmesine engel oldu.

İttihat ve Terakkî kongresi ne 1914, ne de 1915'te toplanabilmiştir. Bunun için parti, 1913'ten beri gelişen olayların genel değerlendirmesini yapabilmek için, ancak bu yıl fırsat bulabilmiştir. Her iki yılda kongrenin toplanamamasının nedenleri önemsiz değildi. Birincide, savaş henüz başladığı için, yoğun bekleme dönemindeydik. İkincide ise, Çanakkale savaşının içinde idik. Bu sebeple, ortamın son derece belirsiz ve karışık olduğu bir dönemde, kongreyle ve bazı nazariyelerle uğraşmaya zaman yoktu. Halbuki, bu yıl aynı durumda değiliz. Devlet siyasetini belirlemiş, düşmanların Osmanlı Saltanatını yıkmak için başvurdukları her türlü girişim dağıtılmış ve nihayet savaşın sonucu az çok belli olmuştur. Aynı zamanda ülke, savaşın başından beri çok önemli olaylar görmüş, özellikle sosyal ve siyasal teşkilatımızda güzel inkılaplar yapılmıştır. Bu sebeple bu yıl daha çok düşünmeye ihtiyacımız olduğu gibi, düşünülmesi gereken şeylerin sayısı da çoğalmıştır. İşte İttihat ve Terakki'nin 1916 yılı genel kongresi bu şartlar içinde toplanmıştır.

Genel Kurul adına okunan raporda ülkenin 1913 yılı kongresinden beri geçirdiği evreler ve gördüğü olaylar eksiksiz şekilde özetlendiği için, orada söylenenleri tekrar edecek değiliz. Zaten olayların izlediği mantık

zinciri, çıkarılması gereken sonuçları kendi kendine gösterdiğinden, bugün bu raporu dikkatle okuyan herkes kendisinin de aynı şekilde düşündüğünü görecektir. Bunuda milletin belirli konularda aynı düşünmeye başladığını gösteren bir olay şeklinde değerlendirebiliriz.

Burada şunu söylemek isteriz ki, İttihat ve Terakkî kongresi bu yılki toplantısında, siyasi ve sosyal hayatımıza ilişkin çok önemli esaslarla ilgilenecektir. Örneğin, partinin siyasi proğramında yapılması teklif edilen değişiklikler çok önemlidir. Bu konularla ilgili değerlendirmelerimizi kongrenin sonuna bırakarak, şimdilik şu kadar söyleyeceğiz ki, İttihat ve Terakkî şu karmaşık zamanda bile memleketin maddi, manevi güçlenmesine çalışmıştır. Doğrusu iki yıldan fazla bir zamandan beri savaşta olmamıza rağmen, İttihat ve Terakkî, bir yandan, vatanın savunması için harcanması gereken gayret ve fedakarlıkla uğraşmış, arada bir takım siyasi ve sosyal meselelerle ilgili inceleme ve araştırmalarda bulunmayı da unutmamıştır. Bir yandanda yeniden yeniye yapılan incelemeler, diğer yandan yeni oluşan durumlar asla dikkatten uzak tutulmamıştır. Bundan dolayı bu kadar zor bir zamanda bu kadar dikkat ve iyi niyetle çalışmış olan İttihat ve Terakkî'nin yeni kongresiyle, memlekete daha büyük hizmetler yapmasını dilemekte hepimiz birleşiriz.

(Tanin, 3 Ekim 1916)

– 2 –

İttihat ve Terakkî Genel Kongresi, görüşmelerinin büyük kısmını bitirdi. Belki bugün, gündemdeki bütün işleri tamamladıktan sonra dağılacaktır. Bu nedenle biz de, kongrenin çalışma şekli ve ilgilendiği konularla ilgili bazı açıklamalarda bulunmak isteriz. Çünkü bu yılki kongre gerek çalışma şekli, gerek ilgilendiği konuların önemi bakımından dikkate değer bir yönü vardır.

Bilindiği gibi, kongrenin görevleri fiili ve ameli olmaktan çok ilmidir. Her kongre toplandığında, önce geçen yıllara ait çalışmaların blançosunu yapar. Programa göre çalışmaların nasıl seyrettiğini gösteren bu blançoyu inceledikten sonra, edineceği fikirlere, çıkaracağı sonuçlara göre, kendisi için yeni bir proğram hazırlamanın gerekip-gerekmediğini araştırır. Elbette, ne blançó ve ne de yapılan araştırma, kongrenin yapıldığı birkaç gün içinde yapılmış, edinilmiş şeylerden değildir. Kongreye katılan üyeler olayları birlikte yaşadıklarından, uyum içinde, zaten bir blançó yapmışlar ve bazı kararlar vermişlerdir. Bundan ötürü, kongrelerin bütün görevi, bu fikirlerin ortaya çıkmasına aracı olmaktır.

Şu girişten anlaşılır ki, ilk görevi geçmişi araştırmak olan her kongrenin, en önemli uğraşısı, geçmişten

çıkarılacak sonuçlara göre geleceği çizmektir. Bu nedenle, kongrelerde söz edilen gündelik siyaset değil, belki teorik, geleceğe yönelik siyasetlerdir. Bu itibarla İttihat ve Terakkî kongresinin, bu kez en çok ilgilendiği konu, geçmişten çıkarılacak derslerle, gelecek için yeni bir çizgi belirlemeye yönelik olmuş ve önemli işler görülmüştür.

Kongre, önce iki yıllık olaylarla ilgili, genel kurulca hazırlanmış raporu dinlemiş ve onaylamıştır. Gerçekte iki yıldan beri yaşadığımız olaylardan hepimizin aldığı dersler o kadar açık, anlaşılır ve kesindir ki, bunları özetleyen raporu, biz kendi kendimize çoktan hazırlamış ve kararımızı vermiştik de diyebiliriz.

İçtenlikle, bütün çabasını ve faaliyetini, milletin iyileşmesi ve yenileşmesine vermeye çalışan bir hükümet, ansızın hiçte istemediği bir zamanda, bütün gürültüsüyle yanımızda dolaşan bir savaş karşısında bulunmuş ve çok geçmeden buna katılmak zorunda kalmıştır. Hükümet bu olaylar içinde, sürekli bir çabayla bir yandan savaşı küçük fedakarlıklarla büyük sonuçlar elde edecek şekilde idareye çalışırken, diğer yandan da, savaşla birlikte ortaya çıkan meseleleri çözmekle uğraşmıştır. Dünyada hiç bir hükümet yoktur ki, aynı zamanda bu kadar zor ve çetin meselelerle karşılaşmış olsun. Bu nedenle, bazı noktalarda hata edildiği iddiasında bulunmak kimsenin aklından geçmeyeceği gibi, bu kadar gayretli ve fedakar çalışan bir hükümeti de, küçük hataları olması ihtimaliyle sorgulamak kimsenin aklına gelmez. Bunun için kongre, genel kurul raporunu dinledikten sonra "evet" oyunu vermekte bir an bile tereddüt göstermemiştir.

Bundan sonra kongre, genel kurulca kendisine ver-

diği bazı konuları görüşmeye başlamıştır. Bu konuların bir kısmı parti iç tüzüğüne yani teşkilatına, diğer kısmı da siyasi proğramına aitti. Konularla ilgili değerlendirmelerimizi diğer bir makaleye bırakarak, burada yalnız görüşmelerin genel durumundan bahsetmek istiyoruz. Bu bakımdan kongreyi tebrik etmeyi görev biliriz. Çünkü, görüşmeler gerçekten pek ciddi ve yararlı olmuştur. Partinin vatan için hayırlı olmasını bütün içtenlikleriyle arzu eden üyeler, incelemelerine sunulan konuları o kadar ciddi bir şekilde değerlendirmiş ve tartışmışlardır ki, şimdiye kadar yapılan bir kaç oturumdaki görüşmelerin ülkemizde ilk kez gerçekleştiğini düşünmekle abartma yapmış olmuyoruz.

Kongreye katılan her üye, her surette ıspatlıyorlar ki, meşrutiyetten beri geçirdiğimiz yıllardan hakkıyla yararlanmış ve ciddi bir siyasi terbiye almıştık. Bir konuda ortaya atılan çeşitli görüşler birbiriyle çarpışırken bile bütün üyeler o kadar ağırbaşlı ve ölçülü davranıyordu. Bütün konular subjektiflik alanından çıkarılıyor, doğrudan doğruya ilim ve araştırma alanında değerlendiriliyordu. Bu durumun ne kadar isabetli olduğunu takdir etmek için görüşmeler sırasında orada hazır bulunmak gerekirdi. Herkes istediği zaman söz alıyor, düşüncelerini teker teker açıklıyor, sonra diğer bir konuşmacıya cevap vermeyi gerekli gördüğü zaman, birkaç kez daha konuşma hakkından yararlanıyordu. Gerek parti teşkilatına, gerek siyasi proğrama ait konular ülkenin sosyal ve siyasi yapısına ait ilmi bir konu olduğundan, görüşmeler sürdükçe, kongre adeta ilmi bir toplantı şeklini almış, ciddiyetsizlikler salonun dışında bırakılmıştır.

Bitirmezden önce şurasını da söyleyelimki, kongre-

de görülen bu ciddiyet ve olgunluk başka bir noktada da önemlidir. Üyeler, partinin geleceğe ait teşkilat ve faaliyeti görüşüldüğü sıralarda o kadar sakin ve rahat söz söylüyor ve geleceğe karşı o derecede kalplerini bağlamış görünüyordu ki, geçirmekte olduğumuz sıkıntının korkunçluğu ve büyüklüğü düşünülürse, bunun akibet (sonuç) hakkında ne derecelere kadar emniyette bulunduğumuzun delili saymamak imkansızdır. İşte kongre, bir yandan çalışmalarında bu kadar içtenlik ve ciddiyet, diğer yandan da geleceğe karşı bu derecede büyük bir emniyet göstermiştir.

(Tanin, 4 Ekim 1916)

– 3 –

Bu seneki genel kongrenin üzerinde ilk durduğu konu, İttihat ve Terakkî tüzüğünde bazı değişiklikler yapılmasıyla ilgili teklifler olmuştur. Biz de önce bu değişiklikleri inceleyeceğiz.

Geçende yazdığımız makalede açıkladığımız gibi, İttihat ve Terakkî 1913 yılı kongresinde, kendisine, Avrupa'daki benzerleri gibi düzenli bir teşkilat oluşturmak istemiş ve bunu başarmıştı. O zamana kadar gerek hükümetle olan ilişkisi, gerek partinin yasama organı ile olan bağları kesin ve esaslı bir şekilde kararlaştırılmamış ve belirlenmemiş olan Cemiyet, metotlu bir faaliyet izleyemiyor, bundan dolayı da bir çok sakıncalar doğuyordu. 1913 yılında bu duruma artık son vermek, ülkede ilim ve metod esaslarına dayanan bir siyaset makinesi kurmak üzere, partiyi Avrupa'da olduğu gibi bir teşkilatla donatmaya karar verildi. Biri yurt içinde kurulan klüplerden diğeri de yasama organları arasında oluşacak parlemanto kurullarından birleşik iki şubeye ayırmak ve bunları da sonuç olarak bir merkezde toplamak düşünülmüştü. Bu en düzenli Avrupa partilerinde de böyleydi.

Yurt içindeki teşkilata -ki, buna teşkilat-ı hariciye deniyordu- dokuz üye ve bir sekreterce idare edilen Genel Merkez başkanlık ediyordu. Ayan (Senato) ve

Mebusan (Parlamento) meclislerinde parlamentoda oluşan gruplara -ki bunlara da teşkilat-ı teşriiyye deniyordu- yanında bir sekreter bulunan Genel Başkan Yardımcısı başkanlık ediyordu. Biri yurt içinde diğeri parlamentoda faaliyet yürüten ve birbirinden tamamıyla ayrı olan iki teşkilatı bir merkezde toplamak için bir genel kurul oluşturulmuştu. Partinin bütün kurumlarını içine alan bir genel başkanlık makamı kurularak, parti iktidarda bulundukça genel başkanın aynı zamanda yürütmenin de başında olması kabul edilmişti. Görülüyor ki, bu teşkilat gayet mantıklı idi. Bu şekilde, çeşitli kuvvetler, teşkilatlar kendi görev ve yetkilerini bilerek, haklarını ve sorumluluklarını idrak ederek, kendi alanlarında ayrı ayrı çalıştıkları halde, nihayet bir noktada, genel kurulda biraraya geliyorlardı.

Genel Kurul gerek partinin genel siyasetinde, gerek parti iktidarda kaldıkça ülkede yürüttüğü siyasi faaliyetlerde devamlı denetleyicilik görevi yapmış oluyordu.

İşte bu sene kongreye, genel kurul adına verilen değişiklik tekliflerinin en önemlisi de genel kurulla ilgiliydi. Zira iki yıllık bir tecrübe bu değişikliği kaçınılmaz kılmıştır.

Değiştirilmesine gerek görülen nokta genel kurulu oluşturan üyeler hakkındaydı. Aslında 1913 yılında kabul edilen prensibe göre, genel kurul, önce bakanlardan, sonra genel merkez üyelerinden, daha sonra kongrece seçilen yirmi üyeden, son olarak genel başkan yardımcısı ile birlikte sekreterden meydana geliyordu. Görülüyor ki, bu şekilde meclis, bir parti başkanlığında bulunan genel kurul olmaktan çıkıyor, ade-

ta danışma meclisi (dar-ı şura) halini alıyordu. Bu sebeple meclis, iki sene içinde her ay toplanarak, ülkenin genel siyasetinde denetleyicilik görevini yerine getirirken hayli zorlukla karşılaşmış ve görevini başarılı bir şekilde yapamamıştır.

Bunun sebebi açıktır: Bu kadar önemli yeri olan meclisin, bu kadar çok üyeden oluşması her yer ve zamanda ciddi sakıncalar doğurur. Gereksiz, uzun tartışmalara neden olma ihtimali bulunduğu gibi, özellikle üyelerin çokluğundan dolayı, herhangi önemli bir konu bütün çıplaklığıyla ortaya konamazdı. Bu sebeple meclisin düzenleyicilik görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için, herhalde üyelerinin sayısını azaltmak gerekirdi. Değişiklik teklifi de buna dair olmuştur. İki yıldır edindiği tecrübeye göre, genel kurul, bundan böyle kendisini oluşturan üyelerin bakanlar ile genel merkez üyeleri ve yasama organları arasından kongrece seçilmiş beş kişiden oluşması teklif edilmiştir.

Derinlemesine inceleyip, tartıştıktan sonra kongre, bu teklifi kabul etti. Şimdi öyle zannediyoruz ki, daha doğru bir yönetim şekli olan genel kurul bundan böyle her onbeş günde bir toplanarak, yapmakla yükümlü olduğu görevde daha fazla başarı gösterecektir.

Şüphesiz bu değişiklikten memnun olmak gerekir. Partililer kadar, partili olmayanlar da bundan memnun olmalıdır. Çünkü ülkenin tek teşkilatı demek olan İttihat ve Terakkî, yerine getirmeye çalıştığı görevleri için her tecrübeden yararlanıyor. Özellikle kendi kendisini düzeltmek konusunda büyük dikkat gösteriyor. Eğer işlerimiz iyi gitmezse bilmeliyiz ki, bu iyi niyet veya insan eksikliğinden değil, belki de teşkilatsızlığımızdan, özellikle siyasi sistemlerimizin bozukluğun-

dan ileri gelir.

Görüyoruz ki, 1913 yılından beri, İttihat ve Terakkî ülkede tek teşkilat sorumluluğunun kendisine yöneldiğini görerek, bu değerlendirme ile çalışmaya başlamıştır. İttihat ve Terakkî, tüzüğünde bu defa yaptığı değişiklikle ıspat eder ki, reformun ilk defa kendisinden başlaması gerektiğini anlamış ve her tecrübeden yararlanmaya karar vermiştir. Çok önemli değilmiş gibi görünen bu değişikliğin anlattığı mana ve özellikle neticeye yapacağı etki, gerçekten büyüktür. Budan ötürü sadece partililer değil, ülkenin bütün fertleri bundan memnun olmalıdır. Kendisi için böyle ciddi ve metotlu bir teşkilat yapmaya çalışan parti, vatan için herhalde hayırlı bir hizmetçi olur.

(Tanin, 6 Ekim 1916)

– 4 –

Kongrenin üzerinde çalıştığı konulardan biri de, Evkaf Nezaretince idare edilen okulların, Maarif Nezaretine devredilmesidir. Aslında pek de önemli görülmeyen bu konu, çözümünde daha fazla gecikilmemesi gereken konulardan biriydi. Çünkü öteden beri eğitim ve idare konularında prensibe gösterilen riayetsizliğin tabii sonucu olan bugünkü durum, yarın daha çok büyüyecek, ağırlaşacak, tabiatıyla çözümü de daha zor olacaktı.

Konu basittir: Ülkede iki bakanlık var ki, birbiriyle işbirliği yapmaksızın eğitim işleri ile uğraşıyor. Önce Maarif Nezareti, ikinci olarak Evkaf Nezareti. Her ne kadar Evkaf Nezareti'nin bu konuya katılma oranı sınırlı ise de, bunun yarın daha çok büyümeyeceğini temin etmek imkanı yoktur. Halbuki, genel eğitim işlerinin sadece Maarif Nezareti'nin yetkisinde olması gerekir. Bunun için gerek idarenin birliği prensibi, gerekse eğitimde birlik zorunluluğu, Evkaf Nezareti'nin kendisine ait eğitim kurumlarına sahip olmasına engeldir. Şurasını söyleyelim ki, konu "mekatib-i umumî" denilen (genel) okullara aittir. Meslek okulları bu konunun dışındadır.

Bu konunun aklı en çok uğraştıran yanı şurasıdır: Evkaf Nezareti manevi kişiliğe sahip olduğundan ve

sadece hayır kurumu olma amacını taşıdığından, özel okul şartları altında okul açmak hakkına neden sahip olmasın? Mesele bu şekilde ele alınırsa, ilk bakışta Evkaf Nezareti'ne hak vermemek elde değildi. Çünkü bir İslamî hayır kurumu demek olan Evkaf Nezareti, özel okulların bağlı olduğu şartlar içinde istediği kadar okul açmak hakkına sahip olması gerekir. Halbuki kısa bir akıl yürütme bu teorinin yanlışlığını ıspata yeterlidir. Evkaf Nezareti'nin İslâmi hayır kurumu sıfatıyla istediği kadar özel okul açabilmesi için, öncelikle sıfatının iyi belirlenmesi, yani İslâmi hayır kurumundan başka bir şey olmaması gerekir. Halbuki Evkaf, şu durumda "Nezaret" (Bakanlık) makamı olarak tanınmakta ve devlet teşkilatı arasında yer almış bulunmaktadır. Bu bakımdan artık kendisi için özel okul şeklinde okul açmaya imkan yoktur. Çünkü özel okullar, bir takım özel girişimler sonucu kurulan okullardır ki, bunlar her zaman Maarif Nezareti'nin teftiş ve denetimi altında bulunurlar.

Oysa, vakıf okullarını böyle bir teftiş ve denetim altına almaya imkan yoktur. Çünkü devlet teşkilatı ne Maarif Nezareti'ne Evkaf Nezareti'ni teftiş hakkını vermiş, ne de Evkaf Nezareti'ne Maarifi denetleme yetkisini vermiştir. Bundan dolayı, Evkaf Nezareti tarafından açılacak okulların, Maarif Nezareti'ne bağlanmaları ile ilgili bir kanun bile yapılsa, hukuk açısından normal olmayan böyle bir kanunla da sakıncaların önünü almaya imkan yoktur.

Görülüyor ki, konu buraya gelince, ortaya Evkaf Nezareti'nin yeri meselesi çıkıyor. Aslında her devlet teşkilatında böyle bir nezaret (bakanlık) yoktur. Bundan dolayı da, Nezaret'in bütçesi devlet bütçesinden

ayrıdır. Bunun için okul meselesinin en doğru çözümünü, Evkaf Nezareti'ni bir İslâmi hayır kurumu sayarak, kendisinde bu sıfatla taşıdığı okul açmak hakkını bırakmak, buna karşılık devlet teşkilatında fazladan olarak aldığı hakkı iade ettirmek gerekirdi. Fakat meseleyi bu şekilde çözüme kavuşturmak şimdilik caiz görülemezdi. Çünkü vakıfların önemi ortada iken, teşkilatında böyle temelden değişiklik yapmakla, bu İslâmi kurumun fazlasıyla zarar görme ihtimali pek çoktu. Bunun için Nezaret'in yeri meselesini (konumunu) şimdiki durum üzerine bırakmak ve bundan doğan genel okullar gibi işleri de geçici olarak çözüme kavuşturmak yönü seçilmiştir.

Araştırmalar sonucu anlaşıldı ki, iki çeşit vakıf okulu vardır. Bir kısmı doğrudan doğruya mütevellilerce idare edilenler, diğer kısmı da, belirli vakıflar olmayıp Evkaf Nezaretince çeşitli gelirle ve yalnız hayır amacıyla açılmış olanlar. İşte bu iki çeşit okuldan birinciler, tamamen özel okullar sıfatını taşıdığından, oldukları gibi bırakılmış, diğerlerinin ise Maarif Nezareti'ne devredilmesi proğrama alınmıştır. Zaten Evkaf Nezareti'nin yerine getirmekle yükümlü olduğu görevler o kadar çok ki, bunlar çok büyük çaba ve masraf gerektiriyor. Bu esas görevler bir tarafta dururken, diğer yanda okul idaresiyle uğraşmak Nezaret (Bakanlık) açısından doğru değildi. Bu sebeple okullar Evkaf Nezareti'nden alınmakla, Nezaret'in esas görevleriyle daha ciddi ilgilenmesi de kolaylaştırılmış demektir. İleride Evkaf Nezareti arzu edildiği kadar gelişir, elindeki gelir büyük ölçüde artar, esas görevini gerçekten yerine getirdikten sonra, geriye daha başka hayır işlerine harcayacak bütçesi kalırsa, o zaman bu konu tek-

rar gündeme getirilir. Tabiki bu kez daha esaslı, daha mantıklı çözüm yolu bulunur. Şimdilik okullar konusunun bu şekilde çözülmesiyle, iki yönlü yarar sağlanmış olmaktadır.

(Tanin, 7 Ekim 1916)

– 5 –

İttihat ve Terakkî Partisinin aldığı kararlardan biri de, vilayet teşkilatımızın değiştirilmesi ve "komün" teşkilatının kabulü yolunda proğrama yeni bir madde eklenmesidir.

Vilayet teşkilatımızın şimdiki durumu, idarî ihtiyacımızı karşılayacak derecede değildi. Bu amaçla bir kaç yıl önce yapılmış olan vilayet idaresi geçici kanunu, henüz parlemantoca incelenmediği gibi, ihtiyacımızı görecek şekilde de değildi. Bunun için vilayetlerin idaresi meselesini kesin bir şekilde çözerken, idaremizin düzeltilmeye muhtaç bütün noktalarını gözönünde bulundurmak gerekirdi. İşte bu amaçla İttihat ve Terakkî Genel kurulu bu yılki kongreye önemli bir teklifte bulunmuş ve kongre de bu teklif üzerine, dairelerini küçülterek sayılarını çoğaltmak, aradan mutasarrıflıkları çıkarmakla birlikte bütün medeni memleketlerde yürülükte bulunan "komün" teşkilatını bize de almak üzere yeni bir teşkilat yapılmasını kabul etmiştir.

Şu halde İttihat ve Terakkî proğramına alınan bu gibi maddeler gereğince, İttihat ve Terakkî Hükümeti idari teşkilatımızda büyük değişiklikleri içeren yeni bir kanun yapacak demektir. Teşkilatın esasını iki noktada özetlemek mümkündür: Mutasarrıflıkların

lağvı ve vilayet sınırlarının daraltılması suretiyle sayılarının çoğaltılması, aynı zamanda idari bünyenin temelini oluşturan nahiyelerde "komün" esasının kabul edilmesi.

Şüphe etmeksizin herkesce kabul olunur ki, her iki fikirde büyük kıymeti haizdir. Bu günkü teşkilatımızda idarî işler o kadar uzun birbirine bağlı bulunuyor ki, merkezden çevreye doğru giden fikirlerin yollarda ya büsbütün takılıp kalması, yahut büsbütün başka şekillere girmesi her gün olan durumlardandır. Vilayetlerin sayılarını çoğaltmak, sınırlarını daraltmak ve aradan sancakları kaldırmak suretiyle elde edilecek yarar gerçekten önemli olacaktır. Zaten bir zamandan beri hükümetin, bu amaca doğru yeri geldikçe adım attığı görülüyordu. Ayrı sancakların günden güne artması hep bu düşüncenin ürünüdür. Gerçi gelecekte yapılacak teşkilata göre vilayetlerin sayılarını ve sınırlarını şimdiden belirlemek mümkün değilse de, son zamanlarda oluşturulan ayrı mutasarrıflıklar bu yapılacak teşkilat için birer örnek kabul edilebilir.

Bizdeki nahiye teşkilatının "komün" şekline dönüştürülmesi fikri gerçekten önemlidir. Bu yolla, mülkî teşkilatların temelini oluşturan nahiyelere canlılık verilmiş olacaktır. Nahiyeler yavaş yavaş kendi kendilerini idareye doğru yürüyecekler, varlıklarını hissedecekler, kendi iyiliklerini takdire başlayacaklar ve kendi kendilerine girişimlerde bulunacaklardır. Gerçi bu teşkilat, bütün yararlarını hemen gösterecek değildir. Fakat, hükümetin aylardır süren incelemeleriyle koyduğu esaslar yavaş yavaş ve olgunlaşarak tatbik edilmeğe başlanınca mülkî idaremizde yeni bir hayat canlanacaktır. Sosyal yapımızın temeli demek olan köyler,

bugünkü uyuşukluktan kurtulmuş olacaktır.

Bu konuda şunu da unutmayalım ki, proğrama alınan madde, aynı zamanda Osmanlı ülkesinin bazı yöreleri için bir de özel idar esası kabul etmiştir. Bunun da önemi gözardı edilemez. İklimleri ve hayatları itibarıyla aralarında dünyalar kadar fark bulunan çeşitli bölgeleri aynı şekil, aynı kanun ve teşkilat ile idareye kakışmak şimdiye kadar yapıldığı gibi boş işle uğraşmak demektir. Bu "hususiyet" (özellik) konusunu dikkate almak zamanı artık gelmiştir. İşte bu da, İttihat ve Terakkî proğramına alınmıştır. Bunun ne şekilde uygulanacağı ise daha sonra çözümlenecek bir konudur.

Bu konular, kongrede görüşüldüğü sırada, üyeler yılların tecrübesini gözönüne alarak, yapılacak şeylerin önemini çok güzel takdir ettikleri için bu fikri tereddütsüz kabul ediyorlardı. Yapılan bir kaç itiraz, ancak bu fikirlerin yönündeki zorluklara yönelik kalmıştı. Bütçe konusunda ve teşkilatın yapısında yapılacak ani değişiklikle, dairelerin işleyişinde doğacak karışıklık gibi ihtimallere dair gösterilen endişeler de Talat Beyefendi tarafından yapılan kısa bir açıklama ile giderilmiştir. Örneğin, vilayetlerin sayıları çoğalmakla bütçe bundan pek az etkilenir. Çünkü o zaman bugün var olan vilayetlerdeki teşkilatların genişliği elbette, bulundukları gibi kalacak değildir. Yürürlükteki kararsızlık ve karışıklığa gelince, bu da yeni teşkilatın yavaş yavaş ve metodlu bir şekilde uygulanması sayesinde çok kolay ortadan kaldırılabilecektir. Bu sebeple bu gibi endişelere de yer yoktur. Kongre bu konuyla ilgili tasvip kararını verirken özellikle "komün" teşkilatına fazlaca önem verilmesi ve buna olduğunca hızlı

başlanılması arzusunu açığa çıkarmıştı. Talat Beyefendi, hükümetin de bu arzuda bulunduğunu ve şimdiye kadar bu konuda pek esaslı ve derin incelemelerin yapıldığını söyledi. Demek oluyor ki, İttihat ve Terakkî kongresi bu yıl mülkî teşkilatımız bakımından çok yararlı kararlar almıştır.

(Tanin, 10 Ekim 1916)

– 6 –

Kongrenin uğraştığı meselelerden biri de, İstanbul'un iaşesi (beslenmesi) dolayısıyla, İstanbul Merkez Komitesi'nin aracılık ettiği "Hususî Ticaret Komisyonu"na ait hesaplar idi. Okuyucularımız çok iyi hatırlarlar ki, bu iş, hemen iki seneden beri pek çok dedikodulara sebep olmuştur. Gerçi dedikodular normal durumlarda olduğu gibi gazete sütunlarına kadar geçmiş değilse de, ağızdan ağıza aktarılan iş, o hali almıştı ki, bir aralık hemen herkes bundan bahsediyordu demek abartma olmaz. Kim bilir bu dedikodular arasında ne kadar insanın ne kadar kıymetli vakitleri boşa gitmiştir.

Burada "Hususî Ticaret Komisyonu"nun girişimlerini teker teker sayacak değiliz. İşin bu yanı genel kurul raporunda özetle ve gazetemizde iki sayıdan beri arka arkaya yayınlanan raporda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu nedenle, bu makalede esası daha açık bir şekilde aydınlatmaya çalıştıktan sonra, sonuç hakkında dikkatleri çekmekle sınırlı kalacaktır.

Birdenbire genel seferberlik ilanı, boğazların kapanması, sınırlarda artan askeri yığılmalar ülkeyi ansızın olağanüstü durum karşısında bırakmıştır. Aslında seferberlik ve savaş hiç bir yerde olağan durum sayılmadığı halde, bizim ülkemiz için pek olağanüstü bir

yordu. Bunun nedeni de, açıktır: Birinci olarak, ülke yeni bir savaştan çıkmış ve kendisi için uzun bir barış dönemi düşünerek ona göre çalışmaya karar vermişti. Bu nedenle Avrupa buhranı, pek ani bir olay olarak karşısına çıkıyordu. İkinci olarak, ve en önemlisi, ülkemizin bu gibi krizlere karşı oluşturulmuş kurum ve kuruluşlardan bütünüyle yoksun oluşu ki, bunun ne kadar önemli olduğunu ikibuçuk seneye yaklaşan savaş döneminde tecrübe ettik. Başka ülkelerde seferberlik yalnız orduyla sınırlı kalıyor. Ülkenin maddi ve manevi bütün kuvvetleri seferberlik durumuna katıldığı bir sırada, millî faaliyetleri bütünleyen parçalardan herhangi birisi savaş sebebiyle kullanım-dışı kalırsa derhal başka bir kurum onun yerine konulur. Bundan dolayı seferberlik ve savaş bizde alışılmışın üstünde bir çaba ve özellikle olumlu ve pratik faaliyetler istiyordu. Sevinerek görüyoruz ki, hükümetinde anladığı ilk gerçek bu olmuştur.

Seferberlik üzerine hükümetin en çok uğraşacağı meselelerden biri de İstanbul'un iaşesi konusuydu. Eğer elimizde bol gelirli, sağlam teşkilatlı bir belediye bulunmuş olsaydı, bu o kadar büyük sıkıntı olmazdı. Fakat İstanbul gibi koskoca bir şehre en basit görevlerini bile yerine getirecek durumu olmayan belediyeden, bin türlü zorluğu bulunan şehrin iaşesini beklemek elbette insafsızlıktı. Bunun için sadece temizlik ve onarım işleri, fırın kontrolleri, sokak planlarıyla -o da eksik bir şekilde- uğraşan belediye değil, ticaret ve ekonomide tecrübelere ve kuruluşlara sahip bir belediye gerekliydi. Üzülerek söylemeli ki, bu da bizde yoktu. Çünkü henüz olamazdı. Bunun için okuyucularımızın hatırlayacağı gibi, bir yandan hükümet, diğer yan-

dan belediye tez elden pek çok önlemlere baş vurdular ise de, o zaman bütünüyle yabancılar (gayr-ı millî) elinde bulunan piyasayı krizden, halkı dünyanın olağan-dışı sıkıntısından kurtaramadılar. Bütün sıkıntılar şöyle dursun, İstanbul'un başlıca gıdasını oluşturan ekmek bile bulunamaz oluyordu. Kısa bir araştırmanın sonunda anlaşıldı ki, en önemli ihtiyaçları, hükümetin veya belediyenin veyahut herhangi yardımcı bir kuruluşun eli altında toplamak kaçınılmazdı. Bu zorunluluk diğer bütün Avrupa ülkelerinde cereyan eden olaylar ile tamamen açığa çıkıyordu. İşte bundan dolayı belediye, İstanmul Merkez Komitesi'nin gerek şehir içindeki teşkilatından, gerek dışarda bulacağı yardımdan yararlanmak istemiştir. Böylece kendine ait birimleri çok eksik olan belediye, ancak bulabildiği ve kendince en güvenilir yardımcı bir araç saydığı bu teşkilattan yararlanmaya karar verdi.

İşte "Hususi Ticaret Komisyonu"nun çalışmaları böyle bir zaruretin sonucudur. Bu komisyon derhal çalışmaya başladı. Önce ekmek işiyle uğraştı. İstanbul'un bu konudaki durumu gözönüne alınırsa, ekmek konusunda iki seneden beri devam eden çalışmaların ne kadar övgüye değer olduğu hemen açığa çıkar. Sonra bu komisyonun aracılığıyla, en önemlisi şeker olmak üzere, daha bazı işler görüldü. Bu gün şeker, dışarda otuz kuruşa satılırken velevki nüfus başına ayda yüz dirhem olsun, dokuz kuruşa şeker bulmak büyük bir iştir. Sadece bu komisyonun çalışmaları sayesinde, bazı temel ihtiyaçlar çok iyi denecek bir şekilde sağlandığı gibi, meydana tamamen millî bir sermaye, millî bir idare ve bu amaçla bir kaç büyük ve güçlü şirketler çıkmıştır. İki yıldan beri ülkenin bütün ekono-

mik faaliyetleri gayr-ı millî (yabancı) ellerden millî ellere aktarılmıştır. Bunun ne kadar büyük netice olduğunu anlatmaya çalışmak elbette gereksizdir.

Kongre bütün bu çalışmaları takdir ve tasvip ettiği sırada, sonuç olarak bir mesele karşısında bulunmuştu. "Hususi Ticaret Komisyonu"nun çeşitli işlemler ve girişimler sonucunda sağladığı bir kaç yüzbin liralık kâr ne olacaktı? Gerçekte "Hususi Ticaret Komisyonu"nun amacı gerek şahsî, gerek şahıs-dışı herhangi bir kâr sağlamak değil, ülkeye karşı bir görevi yerine getirmekti. Görev yerine getirildikten sora, ele geçen kârı verecek bir yer bulmak gerekiyordu. İşte burasını da "Hususi Ticaret Komisyonu" çözmüş ve resmen kendi hakkı olan bu kazancı, hayır amacı güden millî bir vakfa devretmek uygun olacağı düşüncesinde bulunmuştur. Kongre bu fikri isabetli buldu, bir süre değerlendirme ve tartışmadan sonra önemli bir toplama ulaşan kazancı, mütevellileri Evkaf Nazırları olmak ve millî bir bankaya sermaye yapılmak üzere vakfetmeye karar vermiştir. Kararın uygulanması şeklini belirlemek içinde bir kurul seçilmiştir. Bu kurul gelecek kongreye kadar bu işlemi yerine getirdikten sonra görevini tamamlamış olacak ve kazanç, düzenlenen şartnameye göre tamamen vakfa geçmiş bulunacaktı.

İşte, her yolla milletin iyiliği ve yararı için yapılan övülmeye değer çalışmaların sonuncusu da bundan ibarettir. Konu üzerinde sözü daha fazla uzatacak değiliz. Yalnız bitirirken şunu söyleyelim ki, iki yıldan beri bu hususi komisyonun çalışmalarıyla ilgili günlerce çenelerini yormuş dedikoducular bile bu sonuç karşısında şaşırmış olsalar gerektir. Çünkü insanın böyle bir iş hakkında aylarca çenesini yormuş olması kadar

acınacak bir durum daha düşünülemez. Tabiatıyla topyekün millet ve tek tek hepimiz bu girişimlerden maddî-manevî çok büyük yararlar sağladık. Fakat fikrimizce en büyük yararımız bundan alacağımız dersten ibaret olmalıdır. Dedikodu yaparken çok dikkatli olmak gerekir ki, sonuçta boş ve vehim uğrunda çenelerimiz yorulmuş, sinirlerimiz bozulmuş olmasın.

(Tanin, 11 Ekim 1916)

– 7 –

Bu yılki İttihat ve Terakkî Kongresi, yaptığı ilmi tartışmalar sonucunda, Parti'nin rengini belli eden (özel durumunu dışa vuran) samimi bir düşünce ortaya koydu. Bu düşüncenin ruhu, İslamiyetle çağdaş medeniyetin tamamen uyuştuğu inancıdır.

Ülkemizde öteden beri bu düşünceye sahip insanlar eksik değildi. Bunların başında Namık Kemal ile Cevdet Paşa'yı anabiliriz. Fakat bu fikrin aksine inanan bir grup da vardı. Bu grubun batıl zannına göre, İslamiyet hiç bir zaman çağdaş medeniyet ile uyuşma gösteremeyecektir. Tuhaf olan şurasıdır ki, bu grup birbirinin tamamen zıddı iki ayrı kliktir.

Teoride başlangıç noktası aynı olan bu iki klik, pratikte bütünüyle karşıt sonuçlara ulaşıyordu. Bu kliklerden birine "Avrupa mutaassıpları" diğerine de "medrese mutaassıpları" diyebiliriz.

"Mutaassıp Avrupacılar"a göre; madem ki İslamiyetin esasları şimdiki medeniyet ile uyuşmayacak, o halde bu esasları tamamen terkederek maddî ve manevî bütün varlığımızı Avrupa medeniyetine uydurmamız gerekir.

"Mutaassıp medreseciler" ise; bunun aksini düşünüyorlardı. Madem ki çağdaş medeniyetin İslamî esaslarla uyuşması mümkün değildir, o halde bu medeniyetin

bütün unsurlarından yüz çevirerek, mevcut gelenekle-rimizle yetinmemiz gerekir. Görülüyor ki, bu kliklerin ikisi de sosyal gerçeklikten uzak, pek uzak bulunuyor-lar. Milletimiz ne mukaddes dininden vazgeçebilir, ne de çağdaş yaşamın gereklerinden vazgeçebilir. Hikme-tin gereği, bu iki nimetten birini diğerine feda etmek değil, belki onları birbiriyle uyuşturmaktır. İşte İttihat ve Terakkî Kongresi bu hikmetli mesleği (yolu) kabul ederek bu seneki proğramıyla uygulamaya başlamış-tır.

Bir siyasi partinin görevi, düzenli ve güçlü bir dev-let teşkilatı meydana getirmektir. İttihat ve Terakkî Partisi bu ilkeyi kabul edince devlet hakkındaki görü-şü de açıklık kazanmış oldu. Artık bu partinin amacı, hem İslamî hem de çağdaş bir devlet oluşturmaktan ibaret olabilir. Çünkü çağdaş medeniyetin İslamiyetle uygun düştüğünü kabul eden bir kadro, İslamî bir dev-letin aynı zamanda çağdaş devlet niteliğini alabileceği-ni, yahut diğer bir deyimle, çağdaş bir devletin aynı zamanda İslamî devlet esaslarına dayanacağını kabul-lenmek zorunda kalır.

Fakat ne yazık ki, yenilik yolunda ilk adımları atan Tanzimatçılar bu suretle düşünmemişler ve bu yolda hareket etmemişlerdi. Onlar Osmanlılığı çağdaş bir devlet haline koymaya çalışmışlar, fakat yanlış ictihat-larıyla devleti daha çok cansızlaştırdıkları gibi, İslamî devlet şeklinden de büsbütün çıkarmışlardı. Bu neden-le İttihat ve Terakkî, yenilik yolunda selefi olan Tanzi-mat cereyanının körü körüne takipçisi değil, belki onun hatalarını arayıp bulmakla doğru yolun nerede bulunduğunu ortaya çıkarmak göreviyle yükümlüdür. Tanzimatçıların birinci hatası; devlet-i İslamiye ile hi-

lafet-i İslamiye'nin ayrı ayrı şeyler olduğu fikrine saplanmalarıdır. Halbuki, İslamiyette halife, devletin siyasi başkanlığını taşıyan kimse olup, hilafet teşkilatı devlet teşkilatından ibarettir. Saltanat İmam Maverdi'nin "Ahkamu's-Sultaniyye"sinden anlaşıldığı üzere hilafetin egemenlik sıfatı (souveraineté) kesinlikle ondan ayrı bir şey değildir. Sultan "souverain" manasına olup halife bizzat Sultan'dır. Bu nedenle, Tanzimatçıların zannettiği gibi, hilafet ile saltanat aynı kişide toplanmış, birbirinden ayrı sıfatlar değildir. Sadrazam, hilafet makamından bağımsız niteliği olduğu sanılan saltanat makamının mutlak vekili değil bizzat halifenin mutlak vekilidir. Taşıdığı mühr-ü hümayun (padişah mührü) Abbasi halifeleri zamanında vezirlere verilen hilafet mührüdür. Hilafeti katoliklerin papalık makamı gibi ruhanî başkanlığa benzeterek Şeyhu'l-İslam'ı bu makamın mutlak vekili zannetmek şeriata göre en büyük hatadır.

Tanzimatçıların ikinci hatası da; iki çeşit hükümranlık hakkının varlığını sanmalarıdır. Onlara göre, hilafet ve saltanat bir kişide toplanmış, fakat birbirinden ayrı iki bağımsız kuvvet olduğu gibi, hilafetin başka hüküm hakkı, saltanatın başka hüküm hakkı olup birincisi hilafetin vekili olan Meşihat'a, ikincisi de saltanatın vekili olan Sadaret'e verilmesi gerekir. Bu teoriye dayanarak 1836 tarihinde Kazaskerleri ve İstanbul Kadısı'nı Bab-ı Meşihat'a naklettiler. Şer'î kadılar, Kazaskerlere bağlı olduğundan bunların oraya intikaliyle Bab-ı Meşihat kadıların başvuracakları resmi yer hükmüne geçti. Halbuki, bu tarihe kadar Kazaskerler ve bütün kadılar Sadrazam'a bağlı idi. Çünkü İslâmiyette iki çeşit hükümranlık bulunmadığı gibi if-

ta (fetva verme) ve kaza (yargı) sıfatları da aynı kişide toplanamazdı. Hükümranlık yalnızca halifeye ait olup halifenin mutlak vekili sadece Sadrazam'dı. Kadılar halifenin vekilleri olup onun adına kaza işlerini yürüttükleri için mutlak vekili tarafından seçilir, atanır ve kendisi tarafından görevlendirilirdi.

Müftülere gelince; bunlar kadılar gibi halifenin memurları olmayıp ilahî emirlerin tebiğcisi idiler. Bu nedenle makamları gayet yüksek olup, dünyevî hiç bir âmirin memuru olamazlardı. Bir kişide aynı zamanda ifta ve kaza toplanmadığı gibi, İmam-ı Azam Hazratleriyle Zenbilli Ali Efendi müftülük makamından kadı'lkudatlık ve kazaskerlik makamına geçmeyi kabul etmemişlerdi. Bu örnekler İslam'da ifta makamının ne kadar yüksek ve mukaddes olduğunu göstermeye yeterlidir.

Müftü ve Kadı'nın ikisi de ahkam-ı fıkhiyye rehber edindikleri halde aralarındaki kıymet farkının sebebi nedir? Bunun sebebi ahkam-ı fıkhıyyenin diyanî ve kazaî adlarıyla ikiye ayrılmasıdır. Müftüler ahkam-ı diyaniyenin Allah rızası için tebliğ edicileri olduğu halde, kadılar ahkam-ı kazaiyenin yürütülmesine vekalet gereği memurdurlar.

Ahkam-ı diniyye, yaptırım gücü sadece uhrevi olan dinî yükümlülüklerdir. Ahkam-ı kazaiyye ise, dünyevî bir yaptırıma sahip dinî yükümlülüklerdir. Bu nedenle ahkam-ı kazaiyye, "dinî ahkam" cinsinin içinde ise de "diyanî ahkam" çeşidinin dışında ve ondan bağımsızdır. Ahkam-ı kazaiyye bugünkü terimlerde "hukuk" adını verdiğimiz kaidelerdir. O halde İslamiyette hukuk, ahkam-ı diniyyeden sayılmış ise de, ahkam-ı diyaniyyeden sayılmaz. Ahkam-ı diniyye aslında birdir.

Fakat yaptırım güçlerinin dünyevî ve uhrevî adlarıyla ikiye ayrılması bu hükümleri kaçınılmaz olarak iki kısma ayırmıştır. Kadı dünyevî düzeni kurmak ve bütün sosyal ihtiyaçları sağlamak göreviyle yükümlü olduğu için hayatın her türlü gereklerini dikkate almaya mecburdur. Bundan dolayıdır ki, diyaneten caiz olmayan bir çok işleri, kadı şahsen yürütmek veyahut başkaları tarafından yürütülmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Örneğin, faiz almak diyaneten hiç bir şekilde caiz olmayan bir iştir. Çünkü dinde bütün müslümanlar kardeş olup kardeşin kardeşten faiz alması her milletin ahlakına göre ayıptır. Diyaneten kesinlikle caiz olmayan bu fiili, kadı sosyal ihtiyaçların zorlamasıyla bilfiil yürürlüğe koymaya mecbur kalmıştır. Yani yetimlerin parasını ribh-i mülzem (kâr getirmesi zorunlu) yoluyla faiz vermek zorunda kalmıştır. Bunun gibi "varise vasiyet yoktur" hadisine göre, varise vasiyet caiz değilken, kadı buna da nefy-i mülk (bir malın başkasına ait olduğunu söylemek) yoluyla bir çeşit örtülü izin vermektedir. Bugünkü yargı (kaza)'nın gerekleri müskiratın kullanımının mübah olduğunu kabule sevkediyor. Fakat, İslamî hükmün bunu kabule zorunlu olması diyanet-i İslamiyenin de kabul etmek zorunda olmasını gerektirmez.

İfta ile kaza'yı aynı makamda birleştirmek ve şer'î mahkeme ilamlarını fetva emanetine tasdik ettirmek yargı tarafından caiz görülen şeylerin diyaneten de caiz olduğu zannını doğuruyor. Bu yanlış fikrin diyanet ve ahlak görüşü açısından ne kadar zararlı olduğunu açıklamaya gerek yoktur. İslamiyet bütün ahlakî yüksekliğini dinî hükümlerinde göstermiştir. Ahkam-ı kazaiyye, her devrin gerektirdiği birtakım dini hoşgörü-

lerdir. "Ben hanifliğin hoşgörüsüyle gönderildim" buyuran Hz. Peygamber haniflikle ahkam-ı diyaniyeyi, semihlikle de adlî hoşgörüyü kastetmişlerdir.

Hanifler, müftünün açıkladığı ahkam-ı diyaniye dairesinde hareket ederler. Musamahacılar ise, kadı'nın üstü kapalı izinlerinden yararlananlardır. Mutasavvıfe, birincilere ehl-i azimet, ikincilere ehl-i ruhsat adını verir. Örneğin; zaman aşınımıyla dava etmek hakkı kalkar, fakat hak kalkmaz. Ehl-i ruhsat, yargının kolaylıklarından yararlanarak zaman aşımına uğramış borçlarını vermekten çekinir. Halbuki, ehl-i azimet müftünün takvayı emreden fetvasına uyarak borcunu ödemede acele eder. Bir millette ahlakın hukuktan sayılması nasıl manevi bir gerilik ise, diyanetle yargının aynı nitelikte düşünülmesi de ahlakî geriliği gösterir.

İşte şer'î mahkemelerin Meşihat'e bağlanması diyanet görüşü noktasından bu üzücü sonucu ortaya getirmiştir. İnsanlar kadılar gibi, meşihat-ı İslamiye'nin de kişileri dünyevi bir yaptırım gücüyle korkuttuğunu görünce, uhrevî yaptırım gücünü yavaş yavaş unutmaya başlamıştır. Çünkü ifta makamı da yargı işleriyle uğraşmak ve mahkeme ilamlarını tasdik etmek sorumluluğunu üstlenince, şeriatın yalnız ahkam-ı kazaiyeden sayıldığı zannının doğması normaldir. Yargının çoğalması, ahkam-ı diyaniyenin selametini bozduğu gibi hilafet ile saltanatı birbirinden ayrı iki kuvvet gibi gösterdiğinden ülkemizde sanki iki çeşit İslamî hükümetin bulunduğu zannını doğurmuştur. Bu zannın genişlemesiyle bunlardan birini hükümet-i cismaniye, diğerini de hükümet-i ruhaniye gibi düşünenler, İslamiyeti de katoliklik gibi iki hükümetli bir din zannedenler az değildir.

İşte Tanzimatçıların yukarıda açıkladığımız hatalı ictihatları bu gibi batıl anlayışları doğurarak, devletimizi yavaş yavaş İslamî bir devlet halinden çıkarmıştır. Gelecek makalede de Tanzimatçıların Osmanlı Devletini çağdaş bir devlet durumundan ne şekilde daha çok uzaklaştırdıklarını açıklayacağız.

(Tanin, 12 Ekim 1916)

– 8 –

Geçen makalede Tanzimatçıların Osmanlılığı, İslamî Devlet esaslarından ne suretle uzaklaştırdığını incelemiştik. Acaba bu hareketi seçmeleri devletimizi çağdaş bir devlet haline getirmeye çalışmalarından mı gerekmiştir? Aşağıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi Tanzimatçılar aksine devletimizi çağdaş bir devlet olmaktan mümkün olduğunca uzaklaştırmışlardır.

Çağdaş devletin esası, ülkesindeki bütün teşkilatları ya genel hizmetler (service public) yahut hususî cemiyetler (association privée) haline getirerek hepsini kanunî bağlarla kendi mekanizmasına bağlamaktır.

Genel hizmetler devletin resmî daireleri hükmündedir. Hususî cemiyetler ise devletin kanununa bağlı olarak onun resmi izni ile teşekkül etmiş kurullar olduğu için, varlıkları devletin velayet-i âmmesini tehdid edemez. Bir devlet bu amacı hedeflemediği takdirde ülkesindeki her teşkilat yavaş yavaş bireyleri üzerinde bir çeşit velayet-i âmme teşkil ederek, fiilen bir devlet haline dönüşür. Bir teşkilatta velayet-i âmmenin var olup olmadığını gösteren sosyal ölçü, yargı hakkıdır. Hangi zümrenin yargı hakkı varsa onun aynı zamanda bir velayet-i âmmesi ve bu sebeple bir devlet niteliği var demektir. Tanzimattan önce sefarethanelerde ve patrikhanelerde yargı hakkı, bu se-

beble de bir çeşit devlet niteliği vardı. Bu eski bid'atların yerleşmesinin sorumluluğunu Tanzimatçılara yüklemek doğru olmaz. Gerçi Tanzimatçılar bu hastalıklı kuruluşları bizzat icad etmediler. Fakat bunları meşru ve makul görerek bir benzerini de İslamlar için icad ve tatbik ettiler. Bu şekilde bu kuruluşları azaltmaya, yahut kaldırmaya çalışacakları yerde takviye ve idamesine çalıştılar.

Tanzimatçıların yönetim teorilerini kavrayabilmek için, yönetim literatürüne soktukları iki kavramın işaret ettiği manayı analiz etmek ve derinlemesine incelemek yeterlidir.

Bu kavramlar "cemaat" kelimesi ile "umur-u mezhebiye" (mezheplere ait işler) terkibidir. Cemaat kelimesinin işaret ettiği manayı anlamak için bizdeki cemaatlerin Avrupa Devletlerindeki karşılıklarına bakalım. Örneğin Fransa'da protestan-musevi kiliseleri, Paris'te Rus ve Amerikan kolonileri var. Fakat ne bu kiliseler ne de bu koloniler bizdeki yerli yahut yabancı cemaatlerine benzemez. Bizdeki yerli ve yabancı cemaatlerin yargı hakları, hukukî ayrıcalıkları, velayet-i âmmeleri olduğu halde Fransa'da veya Paris'te varlığını yazdığımız kilise veya kolonilerin buna benzer hiç bir hakları, ayrıcalıkları yoktur. Fransa'daki bütün protestanlar ve museviler, Ruslar ve Amerikanlar, bütün hukukî ilişkilerinde sadece Fransa Devletinin yargı velayetine tabidir. Böyle iken bu durum Fransa ve Avrupa'ya ait olmayıp Japonya gibi çağdaş bir devlet niteliğini alan bütün medenî milletleri kapsar.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldı ki, çağdaş bir devlette "cemaat" niteliğini haiz kurullar yoktur ve olamaz. Bunların ya genel hizmetler yahut özel der-

nekler haline dönüştürülmesi âmme hukukunun gereklerindendir. Bununla birlikte, Tanzimatçılar böyle düşünmediler. Onlara göre Osmanlı Devleti bireylerden oluşan bir devlet değil, cemaatlerden oluşan "birleşik" niteliğindedir. Yerli ve yabancı cemaatler arasında bir de halifenin dinî riyaseti altında "İslâm cemaati" düşündükleri için böyle bir "Cemaatler Konfederasyonu", kendilerine gayet makul görünüyordu. Sultan bu konfederasyonun başkanı (suzeni) olacak, halife ile beraber patrikler ve sefirler onun "vasal"ları hükmünde bulunacaktı. Sultan aynı zamanda hilafet sıfatını da haiz olduğu için, "İslâm cemaati"nin diğer cemaatler üzerindeki üstünlük hakkı bir dereceye kadar sağlanmış oluyordu.

Tanzimatçıların böyle, bir çeşit muhtariyete sahip cemaatler kabul etmesi, güya dinî serbesti ilkesine gösterdikleri saygıdan ileri geliyordu. Bu kurullara "dinî cemaatler" adını verdikleri gibi, muhtar bırakıldıkları hukukî hükümleri de, "umur-u mezhebiye" şeklinde isimlendiriyorlardı. Güya aileye ait yargı hükümleri hukuk işlerinden değilmişte, mezhep işlerinden imiş... Halbuki, bütün ilim adamları nazarında, mahkemeye ait, yaptırım gücüne sahip olan kaideler hukukî kaidelerdendir. Ancak aile işlerinden hakimin makamına sunulmayan, mahkemenin yaptırım gücüne ihtiyaç göstermeyen yönler hukuk işlerinden değildir. Bunlar arasında kamuoyunun yaptırım gücüne dayananlar "ahlakî", uhrevî yaptırım gücüne dayanmış olanlar da "diyânî" bir niteliği taşır.

Tanzimatçılar mezhep kelimesinin belirsizliğinden yararlanarak, bütün işlere "umur-u mezhebiye" adını veriyorlardı.

Halbuki, "mezhep" kelimesi tamamen fransızca "doktrin" kelimesinin karşılığıdır. Her İmam'ın mezhebi "fıkhî bir doktrin" niteliğindedir. Bizim "umur-u mezhebiye" dediğimiz şeyler hakkında fransızlar "affaires cultuelles" deyimini kullanırlar. Mezahip Nezareti yerine de, "Minirstéere des cultes" deyimini kullanırlar. "Cult" kelimesinin karşılığı "ibadetler" olduğuna göre, bu deyimlerin doğru tercümeleri "umur-u taabbüdiye" ve "İbadât Nezareti" olması gerekir. Umur-u taabbüdiye (ibadet işleri), bütünüyle "umur-u diyaniye" (diyanet işleri) manasınadır. O halde dinlere serbestlik, ibadet işlerinin yani diyanet işlerinin hürriyeti demektir. Bunun sağlanması için ibadet ehlinden siyasî cemaatler oluşturarak onlara hukukî imtiyazlar vermek gerekmez. Halbuki, Ali Paşa, Ermeni Cemaatine mevcut imtiyazları dışında bir çeşit "Meclis-i millî" (Millet Meclisi) ve "Meşrutiyet-i milliye" haklarını vermekte bile sakınca görmemiştir.

Analizini yaptığımız yönetim teorilerinin kaçınılmaz bir sonucu, diğer cemaatler gibi bir de, İslam cemaati oluşturmaktı. Şer'î mahkemelerin Meşihat-ı İslamiye'ye bağlanması bu amacın birinci adımı olduğu gibi Cemaat-i İslamiyeler oluşturulması hakkındaki projeler de bunun ikinci adımı idi. Cenab-ı Hak'ka çok şükür ki, yalnız Edirne'de teşkil olunan Cemaat-i İslamiye teşkilatı, diğer vilayetlere uygulanmadı. Çünkü "cemaat"in siyasi bir niteliğe sahip bir çeşit tamamlanmamış devlet olduğu yukarıdaki analizlerden anlaşıldı. Devletimiz, esasen Halife'nin başkanlığı altında bir İslam Devleti iken, onun karşısında cemaat adıyla bir ikinci İslam Devleti yerleştirmenin ne büyük sakıncaları olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Bunun iki İs-

lam teşkilatı arasında meydana getireceği çatışmalardan başka, bir büyük tehlikesi de içte ve dışta kapitülasyonların meşruiyetini kendi davranışımızla tasdik ve kuvvetlendirmiş ve bu nedenle onların devamına razı olunmuş olacaktı. Bununla birlikte, İslam Cemaati Teşkilatı yapılmamakla birlikte, onun kadar zararlı olan başka bir şey yapılmıştı. Yani İslam dininde, devlete ait yargı hakkından başka bir de, Bab-ı Fetvâ'ya ait ikinci bir yargı hakkı tanınmıştı. Demekki, yargının çoğalmasını (iki başlı olmasını) kabul etmek ve umur-u diyaniyeyi, umur-u kazaiyeden temyiz ve tefrik etmemek, İslamiyetin esaslarına uygun geliyordu. O halde İslam Devleti öteden beri bazı Avrupa bilginlerinin iddia ettiği gibi, hiç bir zaman çağdaş bir devlet niteliğini alamayacaktı. Bu nedenle ne içerde ne de dışarda bağımsız olamayacaktı.

Bu takdirde kapitülasyonları kaldırmaya hiç hakkımız olmayacaktı. Şer'î mahkemelerin Bab-ı Fetvâ'ya bağlanmasındaki sakıncalar yalnız bunlar değildi. Bilindiği gibi Adliye Nezareti, adlî kanunlarımızda eksik, yahut çağın gereklerine aykırı bir kaide gördüğü zaman, bir kanun maddesi düzenleyerek Yasama Meclisi (Meclis-i Teşriiyye)'ne gönderir. Bu madde orada aynen, yahut değiştirilerek tasdik edilmekle kanunî eksikliklerimiz sürekli giderilir.

Bu ihtiyacı aynen Bab-ı Fetvâ'da hissedegelmiştir. Bunun için Bab-ı Fetvâ'nın seçtiği sistem, çağın ihtiyaçlarına uygun olan bir görüş, Hanefî fıkhında müftabih olarak bulamadığı takdirde "kendisi hakkında ictihad edilmiş bir konuda, Emirilmü'minin hangi görüş üzere amel olunmasını emir buyurur ise, onunla amel muktezî olur" kuralına uyarak, ya Hanefî mezhebinin

müftabih olmayan görüşleri arasında veyahut dört mezhebin diğerlerine ait görüşler arasında bularak, tasdikini halifeye arzetmektir. Şer'î mahkemelerin Bab-ı Fetvâ'da bulunmasından doğan bu şekil hareket, ne meşrutiyete, ne şeriate uygundur. Meşrutiyete uygun değildir, çünkü halifenin her iradesi bir kanun olduğundan, bu şekil hareketle Yasama Meclisi'nden geçmeden kanunlar düzenlemeye meydan verilmiş olur. Şeriate uygun değildir, çünkü ifta velayeti halifede olmayıp nas'lardadır. Nas'ların yorumcusu ve tebliğcileri ise müftülerdir. İctihat ictihadı nakzetmediği için, halifenin iradesi, hiç bir müftüyü şu veya bu şekilde fetva vermeye zorlayamaz. Ülü'l-Emr'in emri, kanun hükmünde olduğu ve kadı'lar halifenin vekilleri yerinde bulunduklarından, itaat sadece kadılar içindir. O halde, kendisi hakkında ictihad edilmiş bir konuda tercih edilen görüşler, esasen yasama gücünün öteden beri kanun düzenlenmesinde örnek edindiği bir esas olup, bunun fetva verme işiyle bir bağlantısı yoktur.

Kısacası, bu metodun kabul edilmesiyle, hem fetvanın Emirilmü'minîne tasdik ettirilmesi gibi şeriate aykırı bir hareket seçilmiş oluyor, hem de hükümetin ve yasama gücünün haberi olmadan Bab-ı Fetva'ca, doğrudan doğruya kanunlar tanzimi gibi meşrutiyeti yıkıcı bir fiil yürütülüyor.

Çok başlı yargı sisteminin bir diğer sakıncası da, bir dava mahkemeye geldikten sonra elde düzenlenmiş şer'î hukuk kitabı bulunmadığı için, meselenin mahkeme kararının fetvahaneden sorulmasıdır. Bu şekilde, fetvahaneden çıkan fetva, yalnız (olayın) geçmişi (ma kabli) hakkında tatbik edilir bir kanun niteliğini taşıyor. Halbuki, kanunlar yalnız olayın sonrası için tatbik

edilir olmak üzere düzenlenir. Bunun düzenlenmesi yetkisi de, yalnız yasama gücüne aittir. Fetvahane bu şekil hareketiyle, bir anlayışa göre teşriî bir görev, bir anlayışa göre de, bir çeşit hukuk müşavirliği görevi yapıyor. En büyük halifelerimizden olan Sultan Selim ile, en büyük Şeyhu'l-İslâmlarımızdan olan Zenbilli Ali Efendi'nin Meşihat Salnamesi'nde yer alan konuşmaları, diyanet ile yargının ayrılış şeklini pek güzel gösterdiğinden Bab-ı Fetva'nın şerî mahkemelerin hukuk müşaviri olması kesinlikle caiz değildir. Yasama görevi yapması ise, yukarıda açıkladığımız gibi, meşrutiyete aykırıdır.

Çok başlı yargı sisteminin bir başka sakıncası da, aynı madde hakkında nizamî mahkeme ile şerî mahkemenin ayrı ayrı ve birbirine aykırı ilamlar vererek yürütmeyi (hükümet-i icraiyye) zor durumda bırakmasıdır.

Bütün bu saydığımız şeylerin, çağdaş bir devletle uyuşması mümkün olmadığı gibi, İslamî bir devletle de uyuşmaz. Bir devletin din işleri ile yargı işleri ayrı ayrı âmme görevi teşkil eder. Bu nedenle, her biri için bağımsız bir bakanlık gerekir.

Adliye Nezareti, yargı işleri idaresi olduğu için, bütün yargı teşkilatının adı geçen nezarete (bakanlığa) bağlanması ve devredilmesi gerektiği gibi, Meşihat-ı İslâmiye de, diyanet işleri idaresi olduğu için bütün dinî kurumların idaresi de, Meşihat-ı Ulya'ya bırakılması gerekir. Şer'î mahkemelerin başında Meclis-i Tetkikat-ı Şeriyye ve Kazaskerlik teşkilatları bulunduğu halde, Adliye Nezareti'ne devredileceğinden, teşkilat ve çalışmalarındaki özellik kesinlikle bozulmayacaktır. Zaten Kanun-i Esasi'nin 118. maddesi bütün kanunla-

rın düzenlenmesinde fıkhî hükümlerin esas alınmasını sağladığı gibi, aile hukukunun diğer hukukî hükümlere nisbetle daha çok örfe ait niteliği bulunduğu da bütün hukuk alimlerince kabul edilmektedir.

Diyanet işleriyle, yargı işlerinin bağımsız olarak, ayrı idarelere verilmesinden meydana gelecek yarar, yalnız adaletin dağıtılması açısından değildir. Bu ayrımdan meydana gelecek en büyük yararımız, diyanet açısından olacaktır. Çünkü şimdiye kadar yetimlerin mallarının faize verilmesi ve mahkeme personelinin idaresi gibi işlerle fazlasıyla ilgilendiğinden, diyanet işlerine bakmaya vakit bulamamış olan Meşihat-ı İslâmiye, artık bu iğreti işlerden kurtulacağı için Zenbilli Ali Efendi'nin deyimiyle "ahiret işimizi korumaya" hakkıyla çalışabilecek ve ümmet-i İslamiye'ye gereken dinî bilgileri vermeyi başaracaktır. Meşihat-ı İslamiye'nin bundan sonra yerine getireceği dinî görevleri de gelecek makalemizde açıklayacağız.

(Tanin, 14 Ekim 1916)

– 9 –

Geçen makalelerde, Meşihat-ı İslamiye'nin görevinin diyanet işleriyle ilgilenmekten ibaret olduğunu açıklamıştık. Diyanet işleri, itikadlar ve ibadetler adıyla iki kısımdır.

İbadetler, her yerde yerine getirilmekle birlikte, cemaatla yapılması gerekenler, özellikle camilerde eda edilir. İtikadların ruhlarda yerleşmesi ve ibadetlerin şartlarının öğretilmesi ya ilim yoluyla veya hal yoluyladır. İlmin öğrenilme yeri medreseler, hal'in terbiyesi de tekkelerdedir. Bu sebeple, "cami, medrese ve tekke" Meşihat-ı İslamiye'nin idare edeceği üç önemli kurumdur.

Şimdiye kadar bu kurumları idare eden Evkaf Nezareti idi. Evkaf Nezareti, bir çeşit Maliye Nezareti olduğundan bunların yalnız maddi ve malî yönlerini düzenleyebiliyordu. İlim ve eğitim yönü ihmal ediliyordu. Bu kurumların idaresi, Meşihat-ı İslamiye'ye geçmekle, diyanet işlerinde yeniden bir büyüme ve gelişme olacaktır. Çünkü Meşihat-ı İslâmiye'de ilim ve eğitim işlerinde tam yetkiye sahip iki kurul (Meclis-i Alî) vardır ki, Evkaf Nezreti'nde bulunamazdı. Bunlardan biri, "Fıkıh Encümen-i Danişi" niteliğinde bulunan Meclis-i Meşayih'tir.

Bunlara ek olarak, bir de "Kelâm Encümen-i Dani-

şi" niteliğine sahip olmak üzere bir "Meclis-i Mütekellimîn" kurulursa bunların üçünün birleşmesinden tam bir Dinî İlimleri Araştırma Merkezi meydana gelmiş olur.

İslamiyet ilim ve irfana dayalı bir din olduğu için, diyanet işlerinde kabul ettiği rehberler ancak alimler ve ariflerdir. Ruhbaniyet gibi, ruhanî hükümetler gibi bidatlerden uzak olan İslamiyetin Diyanet Teşkilatına örnek aradığımız zaman, onu yalnızca ilmî teşkilatta bulabiliriz. İslamiyetçe din, aklın bir çeşit ilminden, kalbin bir çeşit irfanından ibarettir. Müslümanlarca müftü; fıkıh ilminde sivrilmiş bir alimden, mütekellim; İslam akaidinde araştırmacı bir hakîmden, şeyh; vecd halini tadıcı bir ariften başkası değildir. İslamiyetin bu üstün özelliğinden dolayıdır ki, adı geçen kurullara "Diyanî Encümen Danişler" gözüyle bakabiliriz. Meşihat-ı İslamiye'de bu kurullardan başka, camiler müdürlüğü, medreseler müdürlüğü, tekkeler müdürlüğü adlarıyla üç müdürlüğe ihtiyaç vardır.

Şimdiki Ders Vekâleti medreseler müdürlüğü görevini yapabilirse de, diğer ikisinin yeniden kurulması gerekir. Çünkü şimdiye kadar müderrislik, imamlık, hatiplik, postnişinlik gibi görevlerin verilmesi yetkisi Evkaf Nezareti'ne ait idi.

Meşihat-ı İslamiye, bu yetkileri üstlenmediğinden, bunlar için gerekli idareleri içine almıyordu.

Bu yetkilerin vaktiyle Meşihat-ı İslamiye'ye verilmesinden meydana gelen zararlı sonuçları inceleyelim:

Evkaf Nezareti, sadece mali bir idare olduğu için imamların, hatiplerin, vaizlerin önce özel medreselerde yetiştirilip, sonra tayin edilmeleri gereğini düşünemez, veya düşünse bile bu işi iyice yerine getiremezdi.

Bu nedenle, bu tür görevleri isteklilerin en liyakatlisine vermek kaçınılmaz idi. Bu durumun ne gibi sonuç verdiğini, acemi askerleri konuşturan subaylara sorunuz. Bu kişilerin söylediğine göre, köylü askerlerin çoğu Peygamberi'nin ismini bilmediği gibi hangi mezhebe oduğundan, mezhep imamının isminden habersizler. Bu dinî cehalet yalnız köylerde de değildir. Şehirlilerde de fakir mahallelerde hizmetçi, hammal sınıfında aynı bilgisizliği görürsünüz. Esası ilim olan, hatta mukallidin imanını sahih tanımayan bir dinin sahiplerinde bu kadar derin dinî cehaletin egemen olmasına nasıl izin verilebilir?

Yetiştirilmesine özen gösterilmeyen sınıflardan biri de, dinî ilimler öğretmenleridir. Bu öğretmenlerin birazcık matematik ve müsbet ilimlerden nasibini almış olan öğrencileri karşısındaki durumları çok acıklıdır. Bunlar çoğunlukla öğrencilerin sorularına makul ve mantıklı cevap vermekten aciz kalarak "sus, kafir oldun!" demekten başka bir şey yapmamakla öğrenci gözünde dinin kıymetini küçültmektedirler.

Genç yaşta bulunanlar, cevaptan aciz kalanın İslam dininin mi yoksa öğretmenin mi olduğunu anlayamaz. Böylelikle din öğretmeninin cehaleti öğrencinin itikadının sarsılmasına neden olur. Bunun için okullarda, itikadların sarsılması, İslam akaidi ile müsbet ilimlerin uyuşmamasından değil, dinî ilimler öğretmenlerinin iki yönü de bilmemesindendir. İslamiyette metafizikte akla, toplumbilimde örfe dayanan bir din, müsbet ilimler ile hiç bir zaman çatışmaz.

Okullarda dinî ilimlerin okutulmasının bozulmasına sebep, yalnız öğretmenlerin yetersizliği değil, aynı zamanda bu konuya dair yazılmış olan kitapların da

yetersizliğidir. Bu kitaplar ancak muhakkik ulema tarafından yazılabilir. Bu nedenle gerek ehliyetili imam ve vaizlerle, yeterli dinî ilimler öğretmenlerinin yetişmesi ve gerek hakikatı gösterici akaid ve ilmihal kitaplarının yazılması Meşihat-ı İslamiye'nin gayretli çalışmalarını beklemektedir.

Meşihat-ı İslamiye'nin dinî ilimlerle ilgilenmemesinden doğan zararlar, yalnız dinî cehaletin yaygınlaşması ve itikadların bozulmasından ibaret olmamıştır. Diğer sonucu da, ibadetlerin ve camilere devamın gittikçe azalmaya yüz tutmasıdır. Acaba nüfusun azalmasında olduğu gibi, bu yöndeki azalmayı da önleyecek sebepler yok mudur? Örneğin, bir camide imamın ahlaklı, hatibin düzgün hitabetli (beliğ), vaizin hakîm, müezzinlerle hafızların güzel sesli olmaları camilere devam edenlerin artmasına neden olmaz mı? Sağlık bilgilerinin geçerli olduğu bir devirde oturupta kolaylıkla abdest alacak çeşmeler, rutubetli çoraplarla temas edilmemiş tertemiz secde yerleri yapmak imkanı yok mudur? Özetle, bugün sağlıklı, güzel ve mantıklı vicdanların gerektirdiği birtakım tedbirler vardır ki, alınmasında hiç bir dinî sakınca olmamakla beraber, bir çok maddî ve manevî yararları vardır. Örneğin, İstanbul'da elektrik lambalarının kullanılmasıyla camilerin daha sihhî, daha güzel bir durum aldığını görüyoruz.

Her halde şekil ve niteliği ancak ilgililerince ve uzmanlarınca bilinen bu gibi tedbirlerin uygulanmasıyla camilere devam edilmesinin gittikçe artacağı şüphesizdir. Fakat bunları düşünüp yapabilmek diyanî bir yetkiye sahip, yetkili bir makamın varlığına bağlıdır. Bu makam ise ancak Meşihat-ı İslamiye olabilir.

Görülüyor ki, Meşihat-ı İslamiye diyanet işlerini iyice idare edebilmesi için imam, vaiz, hatip... vs. gibi memurlarla müftüler, müderrisler ve dinî ilimlerde uzman olanları yetiştirmek zorundadır.

O halde bu memurları ve uzmanları yetiştirmek için meslekî ve ihtisas okulları açılması gerekir. Bugün mevcud olan Medreset'ü-l Vaizîn gibi bir de, Medreset'ü-l Eimme ve'l-Huteba, Medreset'ü-l Müezzinîn ve'l Kurâ, Medreset'ü-l Meşayih kurulması gerektiği gibi bunun üstünde olarak bir "Medresetü'l-Müderrisîn" kurulması da çok gereklidir. Medreset'ü-l Müderrisîn'in, arapça, tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi bölümleri bulunmalıdır.

Meşihat- İslamiye'nin bir görevi de, tarikatları esas amaçları içinde, birer sosyal amil haline koymaya çalışmak ve tekkeleri gerçekten eğitim kurumu haline getirmektir.

Bu görevlerden başka, Meşihat-ı İslamiye'nin yapacağı bir hizmette, İslam ülkelerinin her tarafına göndermek için dinde güvenilir (ümena-y-ı din) kimseler yetiştirmek ve bunları dinin yayılması için gereken yerlere göndermektir.

Bu görevlerin dışında, fetva emaneti tarafından bir "Muhit-i Fetva", Meclis-i Mütekellimîn tarafından bir "İlm-i Kelam", Meclis-i Meşayih tarafından bir "İlm-i Tasavvuf", kitapları yazdırmak, tarih, fıkıh, kelam tarihi, tasavvuf tarihi, siyer-i Nebeviye, tefsir ve hadis gibi herkesin ihtiyacı olan kitapları yazmak veya arapçadan tercüme ettirmek için bir "Te'lif ve Tercüme Encümeni" kurmak ta görevleri arasındadır.

Özetle, dinî görevlerin yerine getirilmesi için ne gibi kurumlara ihtiyaç varsa hepsini yapmak, camisi olma-

yan köylerde ve mahallelerde camiler yaptırmak, medresesiz yerlere medreseler yapmak ve bütün bu görevlerin hakkıyla yerine getirilmesi için de, bütün din görevlilerinin ve ilmiye sınıfının müreffeh yaşamasını sağlayacak yeterli maaşlarla geçimlerini temine çalışmak vazifeleridir.

İTTİHAT VE TERAKKİ KRONOLOJİSİ

3 Haziran 1889/ İlerde İttihat ve Terakkî partisini doğuracak olan İttihad-ı Osmanî'nin İstanbul'da kurulması,

20 Nisan 1891/ La Turqie Contemporaine dergisini Jön Türkler tarafından Paris'te yayınlanması,

1894/ "Hürriyet" adlı Jön Türk gazetesinin Londra'da 1897'ye kadar sürecek olan yayınına başlaması,

1895/ "Meşveret" gazetesinin fransızca ekiyle birlikte Paris'te yayınlanması,

Londra'da "Hayal" dergisinin yayını,

1896/ Cenevre'de "Kanun-u Esasî" dergisinin yayınlanması,

Paris"te "Mizan" dergisinin yayınlanması,

Cenevre'de "Hakikat" dergisinin yayınlanması

4 Ocak 1896/ "Mizan"ın Mısır'da ilk defa basılması,

11 Nisan 1896/ Osmanlı yönetiminin başvurusu üzerine, Fransız Hükümeti'nin "Meşveret"in Fransa'da basım ve

dağıtımını yasaklaması, gazete sahibi Ahmet Rıza Bey'i de sınır dışı etme kararı alması,
Bu karar üzerine, L'Intrasigeant ve Libre Parole gazeteleri başta olmak üzere, Fransız basını A.Rıza Bey'e sahip çıkmış ve hükümet kararını değiştirmek zorunda kalmıştır.

4 Temmuz 1896/ Osmanlı yönetiminin İngiltere Hükümeti nezdindeki girişimlerinin sonucu olarak "Mizan" gazetesinin sahibi Murat Bey'in Mısır'dan Paris'e geçmek zorunda kalması,

1897/ Filibe'de "Muvazene" adlı gazetenin yayınlanması,

26 Şubat 1897/ Jön Türk liderlerinden İbrahim Temo'nun Osmanlı tabiiyetinden çıkarak Romen tabiiyetine girmesi,

27 Nisan 1897/ İttihat ve Terakkî Komitesi merkezinin Paris'ten Cenevre'ye taşınması.

22 Temmuz 1897/ Osmanlı Devleti Paris Sefareti'nin, yurt dışına kaçan firarilerin yurda dönmeleri halinde bağışlanacaklarına dair tebliğ yayınlaması,

9 Eylül 1897/ Osmanlı yönetimine karşı Jön Türk hareketine katılmış yetmişyedi kişilik bir kafilenin Şeref Vapuru ile Fizan ve Trablusgarb'a sürgüne gönderilmesi,

1 Aralık 1897/ Cenevre'de "Osmanlı" dergisinin yayınlanması (1902'de Folkestone'da yayınlanacaktır),

12 Aralık 1897/ "Meşveret"i Brüksel'de çıkarmaya çalışan Ahmet Rıza Bey'in Osmanlı yönetiminin baskıları sonucu Belçika'dan sınır dışı edilmesi,

31 Mayıs 1898/ Taşnaksutyun adlı Ermeni örgütünün resmî yayın organı "Droşak"ın, Abdulhamid karşıtı bütün güçleri ortak harekete çağırması,

14 Temmuz 1898/ Trablusgarb ve Fizan'daki tutuklular için Padişahı'ın af çıkarması,

21 Ağustos 1898/ Abdulhamid'e karşı muhalefetlerini yumuşatmaları karşılığında, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve Tunalı Hilmi Beylere ömür boyu onikişer lira maaş bağlanması,

1 Ekim 1898/ Cenevre'de "Cür'et"in yayınlanması,

31 Ağustos 1899/ İttihat ve Terakkî Mısır Şubesi'nin "Hak"ı yayınlaması,

5 Eylül 1899/ Muhalefeti bırakmaları karşılığında Abdullah Cevdet ve İshak Sükûtî'nin Sefaretlerin doktorluklarına atanacakları yolunda irade-i seniye alınması,

Ekim 1899/ İttihat ve Terakkî'nin Yunanistan Şubesince Pire'de "Seyf-i Hakikat" gazetesinin yayınlanması,

Aralık 1899/ Kıbrıs'ta "Feryat"ın yayınlanması,

Aralık 1899/ Abdulhamid'in eniştesi Damad

Mahmut Paşa'nın iki oğluyla birlikte Avrupa'ya kaçarak muhalefete katılması,

1900/ Mısır'da "Emel" ve "Havatır" adlı yeni dergilerin çıkması,

1900/ Folkestone'da "Dolap" adlı yayının çıkması,

15 Haziran 1900/ "Osmanlı" gazetesinin İsviçre'den Londra'ya taşınmak zorunda kalması,

1901/ "Osmanlı" gazetesinde, Abdulhamid'in artık dinen halife sayılamayacağı yolunda Merakeş'li es-Seyyid Şeyh Muhammed el-Merakeşi'den alınmış bir fetvanın neşredilmesi,

1901/ Londra'da "İstirdat" dergisinin yayınlanması,

10 Nisan 1902/ Paris'te "Şura-yı Ümmet", Mısır'da "Anadolu" dergilerinin yayınlanması,

1902/ Jön Türk'lerin Paris'te dernekleşmeleri,

Prens Sebahaddin grubuna ait "Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ile Ahmet Rıza Bey'e ait "İttihat ve Terakkî Cemiyeti" bu yıl içinde örgütlenmişlerdir.

1903/ Jön Türk'lerin önderlerinden olan İshak Sükûtî'nin ölümü.

İshak Sükûtî, 1868'de doğdu. Tıb-

biye tahsili gördü. Abdullah Cevdet'le birlikte Trablusgarb'a sürüldü. 1897'de onunla birlikte Avrupa'ya kaçtı. 1899'da muhalefetten vazgeçerek Roma'daki Osmanlı elçiliğinde görev aldı. San Remo'da öldü.

1903/ Mısır'da "Türk" dergisinin yayını,

1904/ Cenevre'de "İctihad" dergisinin yayını,

1906/ Paris ve Mısır'da "Terakkî" dergisinin yayını,

Eylül 1906/ 3. Ordu subayları tarafından Selânik'te "Osmanlı Hürriyet Fırkası"nın kurulması,

1906/ Mustafa Kemal'in bir yıl evvel Şam'da subaylardan oluşturduğu "Hürriyet ve Vatan Cephesi"nin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılması,

1907/ İngiltere ile Rusya'nın çıkarlarını uyuşturarak anlaşma sağlamaları,

16 Eylül 1907/ Mustafa Kemal'in Suriye'deki 5. Ordu'dan Makedonya'daki 3. Ordu'ya atanması,

27 Eylül 1907 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin birleşmesi,

1908/ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı "Beyan-u'l Hak" doergisinin yayınlanması,

1908/ Bu yıl içinde kurulmuş başlıca ka-

dın dernekleri:
- Osmanlı Kadınları Terakkîperver Cemiyeti,
- İttihat ve Terakkî Kadınlar Şubesi,
- Teali-i Nisvan Cemiyeti, (Halide Edip tarafından kurulmuştur. İngilizce bilmek üyelik şartıdır. İngiltere'deki Türk Kadınları Muhibbi (Dostu) Cemiyeti ile irtibatlı çalışmışlardır.)
- Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi, (Selânik'te kurulmuştur.)

18 Ocak 1908/ Türk Derneği'nin İstanbul'da açılması,
Derneğin üyeleri arasında Prof. Gorlavski, Dr. Karaçun, Prof. Martin Hartman gibi ünlü şarkiyatçılar da bulunmuştur.

9 Haziran 1908/ İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çar'ı Nikola'nın Reval'da buluşması,
Bu buluşmada Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması planları konuşulmuştur.

22 Temmuz 1908/ M. Sait Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi birinci sadrazamlığı,

23 Temmuz 1908/ 2. Meşrutiyetin ilanı,
1908-1913 2. Meşrutiyetin çok partili dönemi,
1913-1918 yılları arasında da 2.

Meşrutiyetin tek partili dönemi olarak bilinmektedir.

Ağustos 1908/ Fedâkaran-ı Millet Cemiyeti'nin kuruluşu,

5 Ağustos 1908/ Mehmet Kâmil Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi birinci sadrazamlığı,

14 Eylül 1908/ Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kuruluşu,

Eylül 1908/ Osmanlı Kürt İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kuruluşu,

1 Ekim 1908/ Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti'nin kuruluşu,

5 Ekim 1908/ Bulgaristan'ın bağımsızığını ilan etmesi,

6 Ekim 1908/ Avusturya-Macaristan hükümetinin Bosna-Hersek'i ilhak etmesi,

6 Ekim 1908/ Giritlilerin Yunanistan'a bağlandıklarını ilan etmesi,

Kasım 1908/ İttihat ve Terakkî'nin ilk kongresi, Selânik'te gizli olarak yapılmıştır.

Kasım-Aralık / 2. Meşrutiyet döneminin ilk genel seçimleri,

1909/ Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (Osmanlı Kadınları Hayır Cemiyeti)'nin kuruluşu,

6 Şubat 1909/ İbrahim Temo'nun önderliğinde Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluşu,

14 Şubat 1909/ Hüseyin Hilmi Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi birinci sadrazamlığı,

5 Nisan 1909/ "Volkan" gazetesi sahibi Derviş Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammedî

Fırkası'nı kurması,

7 Nisan 1909/ Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi,
İttihatçıların aleyhinde yazdığı için, kamuoyu İttihat ve Terakkî'yi sorumlu tutmuştur.

12 Nisan 1909/ Rumî takvimle 31 Mart 1324 tarihinde cereyan eden ve hala sebepleri ve kimlerce tertib edildiği anlaşılamayan 31 Mart olayının meydana gelmesi,

14 Nisan 1909/ Ahmet Tevfik Paşa'nın sadarete gelmesi,

17 Nisan 1909/ Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin kuruluşu,

24 Nisan 1909/ Selânik'ten yola çıkan Mahmut Şevket Paşa kumandasındaki Hareket Ordusu'nun 31 Mart ayaklanmasını bastırmak için İstanbul'a girerek ayaklanmacıları kanlı bir şekilde bastırması,

25 Nisan 1909/ İstanbul ve çevresinde sıkıyönetim ilanı,

27 Nisan 1909/ 2. Abdulhamid'in, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'ın kararı ve Şeyh'ul-İslâm'ın fetvasıyla hal' edilmesi,

27 Nisan 1909/ Sultan Mehmet Reşad'ın tahta çıkması,

5 Mayıs 1909/ Hüseyin Hilmi Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi ikinci sadareti,

7 Ağustos 1909/ Mehmet Talat Bey'in Dahiliye Na-

zırı olması,

17 Eylül 1909/ Musevilerden Selanik mebusu olarak seçilen Emanuel Karasu, Nesim Ruso ve Nesim Mazliyah'ın siyonist davası için İttihatçılar nezdindeki girişimleri,
Ruso ve Mazliyah'ın, Meclis başkanlığına seçilmesini tebrik amacıyla ziyaretine gittikleri Ahmet Rıza Bey; Rusya'dan, Romanya'dan her taraftan Musevi göçüne hoşgörüyle baktıklarını, bunun ülke için de faydası olduğuna inandığını belirtmiştir.
Hahambaşı Hayim Nahum'un kendisini ziyareti sırasında da Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa; musevilerin Filistin'e göçlerine yardımcı olacağını açıklamış ve Abdulhamid döneminde musevilerin Filistin'e göçleri için konulmuş bütün yasakların kaldırılacağını açıklamıştır.

15 Ekim 1909/ Fransızca "Mecheroutiette" gazetesinin Paris'te yayınlanması,

Kasım 1909/ İttihat ve Terakkî'nin 2. Kongresinin gizli olarak Selânik'te yapılması,

Kasım 1909/ Mutedil Hürriyetperveran Cemiyeti'nin kuruluşu,

Aralık 1909/ Paris'te Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın kurulması,

1910/ Teali-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti'nin Selanik'te kurulması,

24 Ocak 1910/ İbrahim Hakkı Paşa'nın sadrazam olması,

30 Ocak 1910/ Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kapanması,

Parti, 31 Mart olayına karıştığı gerekçesiyle İttihatçılar tarafından suçlanmış, takibe alınmış ve yargılanmıştır. Üyelerinin bir çoğu Atina, Kahire ve Paris'e kaçarak yeni bir Jön Türk hareketi oluşturmaya çalışmışlardır.

21 Şubat 1910/ Ahali Fırkası'nın İstanbul'da kurulması,

10 Mart 1910/ Ottoman American Company (Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi)'nin kurulması,

Şirketin en büyük projesi Chester Projesi adıyla bilinmektedir. Sivas'tan başlayacak bir hat, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Vangölü'nün kuzey ya da güneyinden geçerek, bir bölümü Kerkük ve Süleymaniye'ye, bir bölümü de Ceyhan vadisinden geçerek Yumurtalık Körfezine ve İskenderun'a uzanacaktır.

Projeyi hükümete empoze edenler özellikle Ermeni mebuslar olmuştur. Proje gerçekleşme imkanı bulamadı.

Haziran 1910/ Dr. Rıza Nur'un gizli teşkilat yöneticisi olduğu gerekçesiyle İttihatçılar tarafından tutuklanması,

9 Haziran 1910/ "Sada-yı Millet" gazetesi başyazarı ve Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurucularından Ahmet Samim Bey'in öldürülmesi,

Ahmet Samim Bey, İttihat ve Terakkî'yi şiddetle eleştirmiş, sıkıyönetim mahkemelerinin gizli işkence usullerini açığa çıkarmış, Soma-Bandırma şimendifer imtiyazı üzerindeki suistimalleri gazetede konu etmişti.

Ahmet Samim Bey'in katili bulunamamıştır. 1926 İzmir yargılamaları sırasında İttihatçılar bu konuda da sorguya çekilmişlerdir.

Eylül 1910/ İstanbul'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu,

Ekim-Kasım 1910/ İttihat ve Terakkî'nin gizli olarak Selânik'te yapılmış 3. kongresi,

1911/ Teavün-ü İctimaî Cemiyeti'nin İstanbul'da kurulması,

18 Ocak 1911/ Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi,

3 Temmuz 1911/ Türk Ocağı'nın kuruluşu,

Türçülük akımının ideologları tarafından kurulmuş, İttihatçı yönetimlerce desteklenmiştir.

23 Temmuz 1911/ İttihat ve Terakkî'nin muhaliflerinden "Şehrah" gazetesi yazarı Zeki Bey'in bir suikast sonucu öl-

dürülmesi,
Kamuoyu olaydan İttihat ve Terakkî'yi sorumlu tutmuştur.

31 Ağustos 1911/ Türk Yurdu Cemiyeti'nin İstanbul'da açılması,

23 Eylül 1911/ İtalya'nın, Trablusgarb halkının Osmanlı subayları tarafından aleyhlerine kışkırtıldığı gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne nota vermesi,

28 Eylül 1911/ Trablusgarb Savaşı'nın başlaması,

30 Eylül 1911/ M. Sait Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi 2. Sadareti,
2. Meşrutiyetin ilanından itibaren 8. sadrazam değişikliğidir.

21 Kasım 1911/ İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması,

21 Kasım 1911/ Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kendisini feshedip Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılması,

23 Kasım 1911/ Ahali Fırkası'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılması,
Muhalefet, İttihatçılara karşı bu partide gittikçe toplanmaktadır.

Aralık 1911/ İttihat ve Terakkî'nin Selânik'te gizli olarak yapılmış 4. Kongresi,

11 Aralık 1911/ İstanbul Mebusu ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın Londra Büyükelçiliği'ne atanmasıyla boşalan sandalye için yapılan ara seçim,
Seçimi İttihatçılara karşı İtilafçılar kazanmış ve bir süre sonra da

meclis İttihatçılar tarafından feshedilmiştir.

1912/ "Mizan" gazetesi sahibi Murat Bey'in ölümü,
1853'te Tiflis'te doğdu. Eğitimini Rusya'da gördü. İstanbul'da Mülkiye'de tarih öğretmenliği yaptı. Abdulhamid'e muhalefetinden dolayı bir süre Avrupa'da bulundu. 1896'da Paris'te, 1897'de Cenevre'de Mizan'ı yayınladı. Daha sonra Abdulhamid yönetimiyle anlaştı ve yurda döndü. İttihatçılar tarafından 31 Mart olayının kışkırtıcılarından sayılarak sürgün edildi. Daha sonra yurda döndü, fakat siyasal bir rol oynamadı.

1912/ Kürt Heyvi Talebe Cemiyeti'nin kuruluşu,

Mayıs 1912/ Halaskaran-ı Zabitân Grubu'nun faaliyetleri,
Bu grubu, asker sınıfı içinde, İttihatçılara karşı olan subaylar oluşturmaktadır.

6 Mayıs 1912/ Arnavutluk isyanı,

3 Haziran 1912/ Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ilk ve son kongresi,

5 Temmuz 1912/ Millî Meşrutiyet Fırkası'nın İstanbul'da kurulması,

22 Temmuz 1912/ Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sait Paşa'nın istifası ile boşalan Sadaret koltuğuna oturması,

2. Meşrutiyet döneminin onuncu sadrazam değişikliğidir.

23 Temmuz 1912/ Sadrazam A.Muhtar Paşa'nın daha evvel konulmuş olan sıkıyönetimi kaldırması,
Aradan bir ay geçmemiş sıkı yönetim tekrar ilan edilmiştir. Bu kez İstanbul vilayetleriyle Çatalca Sancağı, ve Rumeli sıkıyönetim kapsamına alınmıştır. Bu sıkıyönetim uygulaması 1918 yılına kadar sürecektir.

Ağustos 1912/ İttihat ve Terakki'nin ilk kez açık olarak ve İstanbul'da yapılmış olan, 5. Kongresi,

8 Eylül 1912/ Balkan Savaşlarının Karadağ bölgesinde başlaması,

8 Ekim 1912/ Balkan Savaşları,

15 Ekim 1912/ Osmanlı Devleti ile İtalya arasında yapılan ve Trablusgarb ile Bingazi'yi İtalyanlara veren Ouchy (Uşi) Anlaşması,

30 Ekim 1912/ M. Kâmil Paşa'nın 2. Meşrutiyet döneminde ikinci sadareti, (23 Ocak 1913 yılına kadar devam edecektir.)

8 Kasım 1912/ Yunanistan'ın Selânik'i işgal etmesi,

3 Aralık 1912/ Bulgarlarla mütareke anlaşmasının yapılması,

Aralık 1912/ İkinci Meşrutiyetin 2. Genel Seçimi,

Tarihe "dayaklı, sopalı seçim" olarak geçmiştir. İttihatçıların 270 mebusuna karşılık, muhalifler ancak 15 mebus çıkarabilmiştir.

Aralık 1912/ İstihkak-ı Millî Cemiyeti'nin kurulması,

Cemiyetin amacı, millî bir iktisat sistemi geliştirmek, yerli malların kullanımını yaygınlaştırmak ve yabancı malları boykot etmektir.

1913/ Bu yıl içinde kurulmuş kadın dernekleri;

- Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti,
- Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Kadın Haklarını Savunma Derneği),

Dernek şu konuları gündeme getirmeye çalışmıştır:

a) Kadınların kıyafetlerini ıslah etmek,

b) Kadınları iş hayatına sokmak,

c) Kadınlar için özel okullar açmak, dergi, gazete çıkararak kadınları aydınlatmak.

Cemiyetin üyeleri arasında yabancı uyruklu kadınlar da vardır. Örneğin; "Berliner Tageblat" gazetesinin İstanbul temsilcisi Madam Odet Feldman, Mis Allisa üyeler arasındadır.

23 Ocak 1913/ Babıâlî Baskını,

Enver Paşa'nın liderliğinde İttihatçı kadrolar ve yandaşları, M. Kâmil Paşa kabinesini basmışlardır. Olayda Harbiye Nazırı Nazım Paşa başta olmak üzere beş kişi hayatını kaybetmiştir. M. Kâmil Paşa'ya zorla istifası verdirilmiş, yerine Mahmut Şevket Paşa sadrazam olmuştur.

6 Mart 1913/ Balkan Savaşları içinde Yanya'nın düşüşü,

21 Mart 1913/ İstiklâl ve İktisad-ı Millî Cemiyeti'nin İstanbul'da kurulması,

26 Mart 1913/ Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi,

10 Nisan 1913/ Balkan Savaşı içinde İşkodra'nın düşüşü,

30 Mayıs 1913/ Balkan Devletleriyle yapılmış olan ve Edirne'yi Bulgaristan'a bırakan Londra Anlaşması,

Haziran 1913/ Türk Gücü Cemiyeti'nin İstanbul'da kurulması,
Cemiyet İttihat ve Terakkî'nin gençlik örgütü gibi çalışmıştır.

Haziran 1913/ Edirne'nin geri alınmasından sonra Batı Trakya'ya girilmiş, merkezi Gümülcine olmak üzere Garbî Trakya Muvakkat İslâm Hükümeti kurulmuştur. Eylül ayında Bulgarlarla yapılan bir anlaşmanın gereği olarak Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmış ve bu hüküme-

tin varlığına son verilmiştir.

12 Haziran 1913/ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi,
M. Şevket Paşa Arap kökenli bir Osmanlı subayıdır. 1882'de Harbiye'den mezun oldu. 1908 devresinden sonra 3. Orduya komutanlık etti. 31 Mart ayaklanmasını bastırdıktan sonra Harbiye Nazırı ve 1., 2. ve 3. Orduların müfettişi oldu. 1912'de İtilâfçılar görevine son verdi. 23 Ocak 1913'te Babıâlî baskınından sonra sadrazam olmuştu.

13 Haziran 1913/ Sait Halim Paşa'nın Sadarete gelmesi,
3 Şubat 1917 yılına kadar bu görevde kalacaktır.

29 Haziran 1913/ 2. Balkan Savaşı,

10 Ağustos 1913/ Balkan Savaşını sona erdirmek amacıyla yapılmış Bükreş Anlaşması,

29 Eylül 1913/ Balkan Savaşını sona erdirmek amacıyla yapılmış İstanbul Anlaşması,

Ekim 1913/ İttihat ve Terakkî'nin 6. Kongresi,
İstanbul'da yapılmıştır. Parti, ilk kez bu kongrede kendisini bir parti olarak tanımlamış ve ilan etmiştir.

21 Ekim 1913/ Edirne'nin Bulgaristan'dan geri alınması,

Bu zafer Enver Paşa'nın ordu, siyaset çevresi ve kamuoyundaki konumunu güçlendirmiştir.

24 Ekim 1913/ Balkan Savaşları içinde Kırkkilise (Kırklareli)'nin düşmesi,

14 Kasım 1913/ Balkan Savaşını sona erdiren Atina Anlaşması,

Balkan Savaşları 1912 yılı Ekim ayı içerisinde başladı. Osmanlı yönetimini elinde bulunduran İttihatçı ve İtilâfçı kadroların birbirleriyle kıyasıya vuruşmalarının, subayların aktif politikaya karışmalarının Balkan Savaşlarının yeterince idare edilemediği şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu savaşlarda toplam nüfusu 6 milyonu aşkın, 173,400 kilometrekarelik Rumeli toprakları Osmanlı Devletinden bir daha gelmemek üzere gitmiştir.

27 Aralık 1913/ Alman Generali Liman Von Sanders'in İstanbul'a gelmesi,

İki gün sonra İstanbul'da bulunan 1. Kolordu kumandanlığına tayin edilecektir.

1914/ Aziz el-Mısrî tarafından Arap Milliyetçi örgütü "el-Ahd"ın kurulması ve çalışmaları,

4 Ocak 1914/ Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması,

Mayıs 1914/ 2. Meşrutiyet dönemi 3. Genel Se-

çimi,
Seçimler tamamen İttihatçıların kontrolünde yapılmıştır.

4 Mayıs 1914/ Köylü ve Bilgi Cemiyeti'nin İttihat ve Terakkî'nin yan kuruluşu olarak İstanbul'da kurulması,

28 Mayıs 1914/ Osmanlı Güç Dernekleri'nin İstanbul'da kurulması,
Harbiye Nezareti'ne bağlı, resmî/özel bütün okullarda zorunlu kılınmış bir dernektir. Gençlerin savaş ortamına hazırlanması amaçlanmıştır. Derneğin teşkilatlanması ve eğitimi için Almanya'dan uzmanlar getirilmiştir.

28 Haziran 1914/ Sırp İhtilâl Komitesi üyesi Gavrilo Prinçip'in Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Ferdinand'ı öldürmesi,

1/18 Temmuz 1914/ Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Fransa'nın Akdeniz'de yapacağı askerî manevraları izlemek üzere Fransa'ya davet edilmesi, Osmanlı yönetimi bu davetin Fransız-Osmanlı İttifakının doğmasına sebep olabileceğini düşünmüş, ancak bu düşünce hiç bir zaman gerçekleşmemiştir.

1 Ağustos 1914/ Almanya'nın Çarlık Rusyasına savaş ilan etmesi,

2 Ağustos 1914/ Osmanlı Devletiyle Almanya arasında gizli ittifak anlaşması ve Os-

manlı Ordusunun seferberlik ilanı,

6 Kasım 1914/ İstanbul'da Millî Türk Cemiyeti'nin kuruluşu,

11 Kasım 1914/ Alman Amirali Souchon'un Goeben ve Breslau zırhlılarıyla Karadeniz'e girmesi ve Rus limanlarını topa tutması,
Bu durum Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesinin fiilî sebebi sayılmıştır.

14 Kasım 1914/ Padişah'ın, İtilâf Devletlerine karşı bütün dünya müslümanlarına "Cihad-ı Ekber" çağrısı,

23 Kasım 1914/ Şeyhulislâm'lık makamından "cihad" fetvası yayınlanması,

1915/ Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin kuruluşu,

27 Ocak 1915/ Liman Von Sanders'in mareşallık rütbesiyle, Osmanlı Ordusu Umumî Müfettişliği'ne atanması,

18 Mart 1915/ Çanakkale Zaferi,
Boğazı geçmek isteyen İngiliz-Fransız donanması, yedi büyük savaş gemisini kaybederek Limni'deki üssüne dönmek zorunda kalmıştır.

23 Mart 1915/ Alman Generali Liman Von Sanders'in Çanakkaleyi savunacak 5. Ordu'nun kumandanlığına atanması,

1916/ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kuruluşu,

16 Şubat 1916/ Rusların Erzurum'u işgali,

17 Nisan 1916/ İstanbul'da Genç Dernekleri'nin kuruluşu,
Alman uzman Von Hoff'un önerisi üzerine kurulmuştur.

21 Nisan 1916/ İstanbul'da Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin kuruluşu,

3 Haziran 1916/ İstanbul'da Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti'nin kuruluşu,
Derneği Zînetullah Nuşirevan adında birisi kurmuştur. Daha sonra Türkiye Komünist Fırkası ve Halk İştirakiyyun Fırkası'na girmiş ve aktif rol oynamıştır.

28 Eylül 1916/ İttihat ve Terakkî Partisi'nin 7. Kongresi,
Kongrede alınan kararlar önemli özellikler taşır. Vakıflara bağlı dinî eğitim veren medreselerin kaldırılıp bütün okulların Maarif Nezareti'ne bağlanması, Şer'î Mahkemelerin Adliye Nezareti'ne devredilmesi kongre kararlarındandır. Bu yönleriyle lâik uygulamalara başlangıç sayılabilecek özellikler taşır.

12 Eylül 1916/ İttihatçı fedailerden olan Yakup Cemil'in idam edilmesi,
Yakup Cemil İttihatçı genç bir subaydır. Babıâlî baskınına katılmış

ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüştür. Daha sonra İttihatçılarla ters düşmüş, onlara karşı darbe hazırlıklarına girişmiştir. Darbe planı ortaya çıkarılınca sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmış ve idam edilmiştir.

4 Şubat 1917/ M. Talat Paşa'nın sadrazam olması,
(4 Ağustos 1918'e kadar sürecektir.)

Ekim 1917/ İttihat ve Terakki'nin 8. ve son kongresidir.

2 Kasım 1917/ İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un Siyonist Federasyonu Başkanı Lord Rothscild'a, Filistin'de bir Yahudi Devletinin kurulmasına İngiltere'nin yardımcı olacağını bildirmesi, (Balfour Deklarasyonu)

7 Kasım 1917/ Rusya'da komünist İhtilalin gerçekleşmesi,

Aralık 1917/ İzmir'de Halka Doğru Cemiyeti'nin kuruluşu,
Celal Bayar derneğin kurucuları arasındadır.

8 Ocak 1918/ ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik barış planını açıklaması,
Planın 12. maddesi Osmanlı Devleti ile ilgilidir: "Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, ancak Türk olmayan milliyetlere bağım-

sız gelişmeler verilecektir. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu durum milletlerarası garanti altına alınacaktır."

23 Şubat 1918/ Sultan Abdulhamid'in Beylerbeyi Sarayında vefatı,

3 Mart 1918/ Brest-Litovsk Barış Anlaşmasının imzalanması,
Anlaşma hükümlerine göre Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verecektir.

3 Temmuz 1918/ Sultan Mehmet Reşad'ın vefatı,

4 Temmuz 1918/ Sultan Mehmet Vahdettin'in tahta çıkması,

6 Ağustos 1918/ M. Talat Paşa'nın ikinci defa sadrazam olması,
İkinci Meşrutiyetten itibaren 15. ve İttihat ve Terakkî Hükümetlerinin son sadrazamıdır.

24 Eylül 1918/ Türk-Bulgar sınırını tayin eden Berlin Protokolü'nün imza edilmesi,

30 Ekim 1918/ Mondros Ateşkes Sözleşmesinin imzalanması, (Mütareke Dönemi)

4 Kasım 1918/ Tevfik Paşa Kabinesinin kurulması,

4 Kasım 1918/ M. Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Meclis-i Mebusanda sorguya alınması,
En son 19 Aralık 1918'de eski Şeyhulislâm ve Meclis-i Ayan üye-

si Musa Kâzım Efendi'nin sorgulanmasıyla birlikte, her iki kabineden ondört kişinin sorgulanması yapılmıştır.

14 Kasım 1918/ İttihat ve Terakkî Partisi'nin kendisini feshetmesi,

16 Kasım 1918/ Talat, Enver ve Cemil Paşaların ülke dışına kaçmaları,

10 Mart 1919/ Sait Halim Paşa ve arkadaşlarının İngilizler tarafından İstanbul'da tutuklanması,

27 Nisan 1919/ İttihat ve Terakkî Partisi yöneticileri ve kabinede bulunanların Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanmaları,

Mahkemesi vicahen yapılanlar:
Sait Halim Paşa,
Halil Bey,
Ahmet Nesimî Bey,
İbrahim Bey,
Talat Bey, (Sadrazam olan Talat Paşa değil)
Rıza Bey,
Midhat Şükrü Bey,
Ziya Gökalp Bey,
Kemal Bey,
Şükrü Bey,
Cevad ve
Atıf Beyler.

Mahkemesi gıyaben yapılanlar:
Talat Paşa,
Enver Paşa,

Cemal Paşa,
Doktor Nazım,
Dr. Bahaeddin Şakir,
Dr. Rusuhî Efendi,
Aziz Efendi,
Adı geçen mahkemenin zabıtları, 2540 sayılı Takvim-i Vekayî gazetesinin eki olarak yayınlanmıştır.

1921/ M. Talat Paşa'nın Berlin'de Teleryan adlı bir Ermeni trafından öldürülmesi,
1874'te doğdu. 1890'dan sonra İttihat ve Terakkî'nin ilk üyeleri arasında yer aldı. 2. Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakkî'nin bütün dönemlerinde Edirne mebusu seçildi. 1913-1917 yılları arasında Dahiliye Nazırlığı, 1917-1918'de de Sadrazamlık yaptı. 16 Kasım 1918'de Almanya'ya kaçmıştı.

1921/ Mustafa Suphi'nin ölümü,
1883'te doğdu. 1908-1910 yıllarında Paris'te öğrenim gördü. 1912 yılına kadar İttihat ve Terakkî'nin üyesi olarak kaldı. 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra İstanbul'dan sürgün edildi. 1914'te Rusya'ya kaçtı. 1915'li yıllardan itibaren komünist fikirleri benimsedi. 1918'de İslam İşleri Bolşevik Merkezi Komiserliği'nde çalıştı.

6 Aralık 1921/ Eski Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Roma'da Ermenilerce öldürülmesi,

1863'te Kahire'de doğdu. Vezir Halim Paşa'nın oğludur. İsviçre'de Siyasal Bilimler, Felsefe ve Hukuk eğitimi gördü. 1888'te Şura-yı Devlet üyeliğine seçilmişti. Jön Türklerle ilgisi nedeniyle önce Mısır'a sonra Avrupaya gitmek zorunda kaldı. 1912 yılında Şura-yı Devlet Başkanlığı yaptı. 1913'te önce Hariciye Nazırı daha sora da Sadrazam oldu. Osmanlı Devletinin savaşa girmesine karşı çıktı. Enver ve Talat Paşaların kendisine bilgi vermediğinden şikayetlerde bulundu. Mütareke döneminde yargılandı. 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü.

1921 yılında tahliye olmuş ve Türkiye'ye gelmesi kabul edilmediğinden Roma'ya yerleşmişti. Türkçülük ve Milliyetçilik tezlerine karşı İslamcılığın savunucusu olmuş, bu alanda bir çok eserler yazmıştır.

22 Haziran 1922/ Enver Paşa'nın Kafkaslar bölgesinde Kızıl Ordu'yla giriştiği bir çatışmada öldürülmesi,

1881'de doğdu. 1906'dan itibaren İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden oldu. 1913 yı-

lındaki Babıâlî Baskınından sonra Harbiye Nazırı olunca, devletin en güçlü kişisi haline geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin savaş siyasetini yöneten birinci kişi oldu. Savaş kaybedilince, 1918 yılında Almanya'ya kaçtı, oradan Moskova'ya geçti. 1921'de Anadoluya geçmeye çalıştı ise de, Mustafa Kemal gelmesine izin vermedi. Sovyetlerdeki Türkleri birleştirme amacında iken, Kızıl Ordu tarafından öldürüldü.

21 Temmuz 1922/ Cemal Paşa'nın Tiflis'te Ermenilerce öldürülmesi,

26 Haziran 1926/ Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast planlandığı gerekçesiyle, İstiklâl Mahkemelerinin faaliyete geçmesi, Çağdaş araştırmacılar, Mustafa Kemal'in bu olayı İttihatçılardan kurtulmak için fırsat olarak değerlendirdiğini kaydederler. İzmir ve Ankara yargılamaları, İttihatçı kadrolardan kalan kısmının tamamen tasfiye edilmeleri hareketidir.

27 Temmuz 1926/ İttihatçıların ileri gelenlerinden Kara Kemal Bey'in yakalanacağını anlayınca intihar etmesi,

1 Ağustos 1926/ İstiklal Mahkemelerinin Ankara yargılamaları,

26 Ağustos 1926/ İstiklal Mahkemelerinin İzmir'deki yargılamalarının sonuçlandırıl-

ması,
İttihat ve Terakkî Hükümetlerinde Maliye Nazırlığı yapmış Cavid Bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail Beyler mahkeme sonunda idam edilmişlerdir.
İsmail Canbolat ta idam edilenler arasındaydı. 1880'de doğdu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucu üyeliğini yaptı. 1912'de İzmir Mebusu, 1914'te Polis Şefi, 1915'te İstanbul Valisi, 1916'da İstanbul Belediye Başkanı, 1918'de İsveç Büyükelçisi, ardından da Dahiliye Nazırı olmuştur.

1930/ Ahmet Rıza Bey'in ölümü,
1859'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinde okudu. Daha sonra Avrupa'ya gitti. Ziraat eğitimi gördü. 1908'den sonra İttihat ve Terakkî Cemiyeti Merkez-i Umumîliği'ne ve Osmanlı Parlamentosuna üye seçildi. Bir ara Meclis Başkanlığı yaptı. 1912'de Ayan Meclisi üyesi oldu. Bu sırada İttihatçıların siyasetlerinin başlıca eleştiricisi oldu. Mütarekeden sonra bir Millî Blok oluşturmaya çalıştı, ama başarılı olamadı.

1931/ Türk Ocaklarının kapatılarak yerine Halk Evlerinin açılması,

1932/ Abdullah Cevdet'in ölümü,

1869'da Arapkir'de doğdu. 1896'da Trablusgarb'a sürgün edildi. Sonra Avrupa'ya kaçtı. Cenova'da Osmanlı gazetesini çıkardı. 1899'da yönetimden diplomatik bir görev kabul etti. Yeniden eski faaliyetlerine başlayınca görevinden alındı ve hapsedildi. 1904'ten itibaren önce Cenova'da sonra Kahire'de İctihad'ı çıkardı. 1908'den sonra aynı dergiyi İstanbul'da yayınlamaya başladı. Toplam altmışaltı kitap yazdı ve çevirdi. Ateist fikirleriyle ünlüdür. Latin Alfabesini savunan ilk Türk yazarlarındandır..

1939/ İbrahim Temo'nun ölümü.
1865'te Ohri'de doğdu. 1889'da Gülhane Askerî Tıbbiyesinde göz hastalıkları üzerine ihtisas yaptı. 1895'te Romanya'ya kaçtı. 1908, 2. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a geldi. Daha sonra İttihat ve Terakkî'ye karşı Demokrat Ahalî Fırkası'nı kurarak muhalefete katıldı. Bir süre sonra Romanya'ya dönmek zorunda kaldı. 1920'de Romanya Senatosu'na seçilmişti.

1942/ Dr. Rıza Nur'un ölümü,
1879'da Sinop'ta doğdu. 1903'te Askerî Tıbbiye'yi bitirdi. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne katıldı. 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra Si-

nop Mebusu oldu. Kısa bir süre sonra İttihatçılardan ayrıldı.
İttihatçı karşıtı hareketin önemli bir üyesi oldu. 1910 yılında tutuklandı. 1913'ten 1919'a kadar sürgünde yaşadı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçildi. 1920'de Ankara'ya geçti. Maarif (1920), Sıhhiye (1921-23) Vekili oldu. İkinci TBMM'inde hükümetlerin siyasetini sert bir dille eleştirdi. Mustafa Kemal'in şiddetli muhaliflerinden oldu. 1926'da ülkeyi terketmek zorunda kaldı. 1938'de Mustafa Kemal'in ölümüyle tekrar yurda döndü.